

Structuration of Kermanshah Houses Architectural Pattern Since the 1980s

Moein Aghaeimehr*
Minou Gharehbaglou**
Mohammad Taghi Pirbabaei***

شهرسازی
مطالعات

Anthony Giddens' structuration theory, with its emphasis on social action and rules and resources of Structuration, provides an effective framework for explaining the processes of production and reproduction of residential spaces. Drawing on this theoretical perspective, the present study analyzes the structuring components of contemporary residential architecture in the city of Kermanshah over recent decades. The main research question addresses how the prevailing conditions governing contemporary residential spaces in Kermanshah can be understood and how these conditions are interpreted through transformations in the structuring components of residential architecture. The study adopts a descriptive-analytical approach based on a post-hoc research strategy and employs case study, comparative analysis, and systematic qualitative content analysis. The findings indicate that transformations in Kermanshah's residential architecture have resulted from a complex interaction between authoritative and allocative resources, legal regulations, and concepts and ethical values related to dwelling. Accordingly, the dominant residential patterns are classified into four typologies: early villas, later villas, early apartments, and later apartments. The results demonstrate that residential spaces in Kermanshah have been shaped neither solely by top-down structural forces nor merely by individual choices of social actors; rather, they have emerged through a continuous and dynamic process of reciprocal interaction between structure and agency. Ultimately, the governing conditions of the four residential typologies are explained within the framework of authoritative resources, allocative resources, concepts, norms and ethical values, and legal rules and regulations.

Keywords: Anthony Giddens, Structuration theory, Kermanshah, Residential Architecture, Housing studies

* Assistant Professor, Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Civil Engineering and Architecture, National University of Skills, Tehran, Iran.

Disa.ag@gmail.com
0000-0002-1415-9608

** Corresponding Author: Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir

0000-0003-2639-2906

*** Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

pirbabaei@tabriziau.ac.ir
0000-0002-6305-9611

Introduction

Residential architecture constitutes a critical interface between social structure and everyday life, reflecting broader demographic, cultural, and economic transformations. In this regard, cities undergoing rapid urbanization offer particularly fertile ground for examining the mutual constitution of space and society. Kermanshah, as one of the major urban centers in western Iran, has experienced significant population growth and structural change over the past several decades. The city's population increased from approximately 290,000 inhabitants in 1976 to a projected figure exceeding 1,085,000 by 2025. This demographic expansion, accompanied by a decline in average household size—from 5.2 persons in 1976 to 3.3 persons in 2016—has generated an urgent demand for housing and placed increasing pressure on existing residential patterns.

Following the Iran-Iraq War, large-scale reconstruction efforts and shifts in family structure accelerated the transition from low-density, courtyard-based villa housing toward apartment living. Traditional single-family houses were gradually replaced by multi-story residential buildings, particularly in newly developing urban neighborhoods. While these changes enabled the city to accommodate population growth, they also introduced challenges, including the reduction of open and green spaces, increased residential density, and tensions between emerging architectural forms and long-standing cultural norms.

Against this background, the present study addresses the following central question: What conditions have governed the formation of residential spaces in Kermanshah since the 1980s, and how can these conditions be interpreted through transformations in the structural components of housing structure? Drawing on Giddens' concept of structuration, which explains how social structures are produced and reproduced through human action, this research moves beyond purely descriptive analyses and seeks to uncover the social mechanisms shaping residential architecture.

Although a growing body of Iranian architectural literature emphasizes social and cultural dimensions of housing, much of this research remains limited to morphological description or symbolic interpretation. Few studies employ sociological frameworks capable of explaining how residential spaces are produced through the interaction of institutions, cultural values, and everyday practices. By applying structuration theory, this study addresses this gap and offers an integrated understanding of the structure-agency relationship in the residential architecture of Kermanshah. The research is positioned as fundamental-applied and contributes to both theoretical debate and housing policy discussions.

Theoretical Framework

Structuration theory, developed by Anthony Giddens, provides a framework for analyzing the reciprocal relationship between social structures and human agency. Social systems consist of practices recursively organized across time and space, while structures function simultaneously as the medium and the outcome of social action. Human agents draw upon rules and resources in their everyday practices, and through this process, structures are continuously reproduced or transformed.

In residential architecture, this perspective conceptualizes housing as a social system rather than merely a physical artifact. Giddens distinguishes between authoritative resources, referring to control over people and institutions, and allocative resources, which involve control over material and economic assets such as land, capital, and construction technologies.

Rules are divided into two dimensions: signification and legitimation. Signification refers to shared cultural meanings and interpretive schemes, including concepts such as privacy, hospitality, and symbolic architectural elements of traditional Iranian houses. Legitimation encompasses normative rules, laws, and regulations, including urban planning codes, building standards, and religious prescriptions. Together, these

components provide an analytical lens for understanding how residential forms are produced, reproduced, and transformed through the interaction of power, culture, and regulation.

Methodology

This study adopts a retrospective research strategy and employs a qualitative methodological framework. A case-study approach was selected to enable in-depth analysis of residential transformations within a specific urban context. The research area comprises selected sections of the 22 Bahman neighborhood in Kermanshah, an area characterized by continuous residential development from the late Pahlavi period to the present. This temporal depth makes the neighborhood particularly suitable for examining changes in housing typologies and their underlying social conditions.

Data collection was conducted in two main stages. First, a comprehensive review of secondary sources—including population statistics, housing studies, and theoretical literature on structuration—was undertaken to establish the conceptual framework. Second, fieldwork was carried out using direct observation as the primary method for identifying physical and spatial characteristics of residential units. Semi-structured interviews with local residents and builders were used as a complementary tool to clarify and contextualize observational findings.

In total, 36 residential units were examined, including 20 villa houses and 16 apartment units, with eight samples used as pilot cases. The collected data were analyzed through systematic qualitative content analysis. Thematic coding was conducted within the framework of structuration theory, focusing on the interaction between agency, resources, and rules. To enhance the validity of the analysis, data triangulation was employed by cross-referencing observations, interview data, and documentary sources.

Findings

The analysis identified four dominant residential architectural typologies in the study area: early villas (from the 1950s to the late 1980s), late villas (from the early 1990s to the early 2000s), early apartments (from the late 1990s to the mid-2000s), and late apartments (from the mid-2000s to the present).

Early villa housing typically consisted of one- or two-story buildings, with or without basements, organized around a central family living space that functioned as the main distributive node. Kitchens were enclosed and spatially separated from reception areas, and strong distinctions were maintained between private and semi-public spaces. In later villa models, spatial configurations gradually shifted toward greater openness: internal partitions were reduced, corridors connecting the courtyard were removed, kitchens became open-plan, and parking spaces were incorporated into the residential interior. These changes reflected both evolving cultural preferences and emerging regulatory and economic pressures.

The transition to apartment housing was closely linked to urban development incentives and regulatory changes aimed at increasing construction density. Early apartment buildings were typically low-rise, lacked elevators, and allowed shared or open parking arrangements. Interior layouts emphasized integrated living and reception spaces and open-plan kitchens. With the gradual enforcement of stricter building regulations—particularly mandatory private parking and safety requirements—unit sizes increased, while open and green spaces within residential plots declined. In late apartment typologies, elevators, fire-resistant doors, and enhanced structural and mechanical systems became mandatory features, reflecting the growing influence of institutional authority and technical standards.

Across all four typologies, residential forms were shaped by shifting configurations of authoritative resources, allocative resources, cultural meanings, and legal regulations. These configurations varied over time, producing distinct spatial outcomes and patterns of domestic life.

Discussion and Conclusion

The findings demonstrate that the formation of residential architecture in Kermanshah cannot be adequately explained by reference to physical constraints or market forces alone. Instead, housing transformations emerge from a complex and continuous interaction between human agency and structural components. In the early villa period, authoritative resources were largely concentrated in individual property owners, who shaped housing forms in accordance with prevailing cultural values. Over time, authority increasingly shifted toward construction companies, municipal institutions, and professional regulatory bodies, fundamentally altering the conditions of housing Structuration.

Allocative resources also underwent significant transformation. Land and capital gradually became embedded within speculative housing markets, driven by population growth, rising land values, and advances in construction technology. These changes facilitated high-density apartment construction while simultaneously constraining traditional spatial practices. Cultural signification rules evolved in parallel: values such as privacy, family security, and hospitality—central to early villa housing—were progressively reconfigured in response to urban migration, reduced household size, increased female employment, consumerism, and the adoption of modern technologies and lifestyles.

Legitimation rules, including religious norms and building regulations, likewise changed in response to shifting governmental policies and urban planning frameworks. Contemporary regulations place increasing emphasis on energy efficiency, lighting and ventilation, structural safety, neighborhood relations, automobile accommodation, and legal definitions of ownership and privacy—dimensions that have profoundly reshaped residential space.

From the perspective of structuration theory, residential spaces in Kermanshah are neither the direct outcome of top-down structural forces nor the result of individual choice alone. Rather, they are produced through an ongoing process of mutual constitution between structure and agency. This study contributes theoretically by demonstrating the analytical value of structuration theory in housing and architectural research and by reinforcing the necessity of a dual structure-agency perspective. Practically, the findings offer insights for architects and housing planners by highlighting the importance of aligning design strategies with local power structures and cultural values. The structuration-based framework developed in this research can be applied to other Iranian cities and may support the formulation of socially and culturally grounded housing policies.

Reference

- Aghaeimehr, M., & Gharehbaglou, M. (2020). Identity-Based Contemporization; Case Study: Iran Contemporary Urban Districts in Pahlavi Era. *Journal of Naqshejahan- Basic studies and New Technologies of Architecture and Planning*, 10(1), 11-18. <https://doi.org/10.1001.1.23224991.1399.10.1.5.1>
- Aghaeimehr, M., Gharehbaglou, M., & Pirbabaei, M. T. (2023). Structuration of Residential Spaces Architecture with Iranian-Islamic Culture Approach. *Journal of Culture of Islamic Architecture and Urbanism*, 8(1), 20-42. <https://doi.org/10.52547/ciauj.7.1.298>
- Aghaeimehr, M., Gharehbaglou, M., & Pirbabaei, M. T. (2024). Durability and Dynamism of Cultural Identity in Recent Residential Complexes (Case Study: Kermanshah Residential Complexes from 1980). *Journal of Fine Arts: Architecture and Urban Planning*, 29(2), 7-22. <https://doi.org/10.22059/jfaup.2025.378222.672987>

- Radaei, M., Gharehbaglou, M., Key nejjad, M. A., Ahmadnejad, F., & Beyti, H. (2024). The Values of the Muslim Human and their Expression in the Architecture of the Iranian Islamic House (Case Study: Historical Houses in City of Yazd). *Journal of Iranian-Islamic City*, 14(51). <https://iic.ihss.ac.ir/Article/42332>
- Rashidzadeh, E., & Habibi, F. (2020). Cultural Analysis of Space in In Kurdish Residential Architecture; Case Study: Traditional Houses in Mukrian (The City of Sardasht). *Journal of Iranian-Islamic City*, 11(40), 17-31. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.2228639.1399.10.40.2.6>
- Kalantari Khalilabad, H., Nezamdoost, S. A. R., & Yaran, A. (2020). Elucidation of the physical patterns of contemporary housing based on the contextual architecture in Kashan; Case study: Selected historical houses of the Qajar dynasty. *Journal of Iranian-Islamic City*, 10(38), 5-20. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.2228639.1398.10.38.1.7>
- Anacker, K. B. (2019). 'Introduction: Housing affordability and affordable housing'. *International Journal of Housing Policy*, 19(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/19491247.2018.1560544>
- Emirbayer, M., & Mische, A. (1998) "What is agency?" *American Journal of Sociology*, 103(4), 962-1023. DOI: 10.1086/231294
- Giddens, Anthony (1997) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity. <https://www.ucpress.edu/book/9780520057289/the-constitution-of-society>
- Giddens, A. (1998). *The third way: The renewal of social democracy*. Cambridge, UK: Polity press. <https://politybooks.com/bookdetail/?isbn=9780745622674>
- Giddens, A. (2013) *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. 2nd edition. London: Polity press. <https://www.sup.org/books/sociology/new-rules-sociological-method>
- Guerrero, O. (2020). 'Decentralized markets and the emergence of housing wealth inequality'. *Computers, Environment and Urban Systems*, 84, 101541. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2020.101541>
- Guerrero, O. A., & Law, S. (2024). 'The spatial structure of housing affordability and the impact of public infrastructure'. *Journal of Simulation*, 18(6), 973-987. <https://doi.org/10.1080/17477778.2024.2325428>
- Karimi, K. (2023) 'The Configurational Structures of Social Spaces: Space Syntax and Urban Morphology in the Context of Analytical, Evidence-Based Design'. *Journal of Land*. 12 (11), 2084. 1-23. <https://doi.org/10.3390/land12112084>
- Segre, M. S. (2014) *Contemporary Sociological Thinkers and Theories*. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd. <https://doi.org/10.4324/9781315573946>

ساخت‌یابی الگوهای معماری خانه‌های کرمانشاه (از دهه ۶۰ تاکنون)

معین آقایی مهر*، مینو قره‌بگلو**، محمدتقی پیربابایی***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷

نوع مقاله: پژوهشی - ۸۹-۱۲۰

چکیده

نظریه ساخت‌یابی «آنتونی گیدنز» با تمرکز بر کنش اجتماعی و قواعد و منابع ساخت، چارچوبی مناسب برای تبیین فرایند تولید و بازتولید فضاهای مسکونی فراهم می‌آورد. این پژوهش با اتکا به نظریه ساخت‌یابی، به تحلیل مؤلفه‌های ساخت معماری فضاهای مسکونی معاصر شهر کرمانشاه در دهه‌های اخیر می‌پردازد. پرسش اصلی پژوهش اینگونه شکل گرفته است که شرایط حاکم بر فضاهای مسکونی معاصر شهر کرمانشاه چگونه است و این شرایط، چگونه با تحولات مؤلفه‌های ساخت فضاهای مسکونی قابل تفسیر است.

روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر راهبرد پس‌کاوی است و از روش‌های مطالعه موردی، تطبیقی و تحلیل محتوای کیفی به صورت نظام‌دار بهره می‌برد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تحولات معماری مسکن در کرمانشاه از دهه ۶۰ تاکنون، نتیجه تعامل پیچیده میان منابع اقتداری و تخصیصی، الزامات قانونی، مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی مرتبط با سکونت است. بر این اساس الگوهای غالب فضاهای مسکونی به چهارگونه ویلایی اولیه، ویلایی متأخر، آپارتمانی اولیه و آپارتمانی متأخر دسته‌بندی می‌گردد. نتایج بیانگر آن است که فضاهای سکونتی کرمانشاه نه صرفاً به وسیله ساختارهای بالادستی شکل گرفته‌اند و نه صرفاً انتخاب‌های فردی کنشگران هستند؛ بلکه در فرآیند پیچیده و پیوسته‌ای از تعامل متقابل میان ساخت و عامل به وجود آمده‌اند.

در این راستا در گام نظری با بهره‌گیری از نظریه ساخت‌یابی، مؤلفه‌های ساخت‌یابی فضاهای سکونتی تبیین شده، در گام میدانی، الگوهای مسکونی منتخب شهر کرمانشاه تحلیل و تفسیر می‌گردد. در نهایت شرایط حاکم بر شکل‌گیری الگوهای چهارگانه فضاهای مسکونی در چارچوب مؤلفه‌های «منابع اقتداری»، «منابع تخصیصی»، «مفاهیم، هنجارها و ارزش‌های اخلاقی» و «قواعد و الزامات قانونی» تبیین می‌شود.

واژه‌های کلیدی: آنتونی گیدنز، نظریه ساخت‌یابی، کرمانشاه، معماری مسکونی و مطالعات مسکن.

Disa.ag@gmail.com

0000-0002-1415-9608

m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir

0000-0003-2639-2906

pirbabaei@tabriziau.ac.ir

0000-0002-6305-9611

* استادیار گروه معماری و شهرسازی، دانشکده مهندسی عمران و معماری، دانشگاه ملی مهارت، تهران، ایران

** نویسنده مسئول: استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

*** استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

مقدمه

معماری ایرانی - اسلامی باید پویا باشد و با احیای ارزش‌های ناب گذشته، خود را با نیازها و اصول زندگی معاصر وفق دهد (ردایی و دیگران، ۱۴۰۲: ۲۱-۲۶). کالبد معماری در فضاهای مسکونی، هم مظهر تجلی ارزش‌های فرهنگی و هم بستر شکل‌گیری مناسبات و کنش‌های اجتماعی است (آقای مهر و دیگران، ۱۴۰۲: ۲۲). گیدنز تلاش می‌کند از لحاظ مفهومی، میان فرهنگ و جامعه تمایز قائل شود، در عین حال رابطه بسیار نزدیکی میان این دو قائل است و به‌صراحت اعلام می‌کند که جامعه بدون فرهنگ و فرهنگ بدون جامعه نمی‌تواند وجود داشته باشد (ر.ک: گیدنز، ۱۳۸۰).

بر اساس آخرین سرشماری‌های مرکز آمار ایران، جمعیت شهر کرمانشاه از حدود ۲۹۰ هزار نفر در سال ۱۳۵۵ به ۵۶۰ هزار نفر در سال ۱۳۶۵ و ۹۴۶ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است (ر.ک: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) و با توجه به نرخ رشد جمعیتش، یک میلیون و ۸۵ هزار نفر در سال ۱۴۰۴ پیش‌بینی می‌شود (URL01). تعداد خانوار استان کرمانشاه از حدود ۲۷۴ هزار در سال ۱۳۶۵ به ۵۷۶ هزار در سال ۱۳۹۵ (ر.ک: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) و بعد خانوار از ۵/۲ نفر در سال ۱۳۵۵ به حدود ۳/۳ نفر در خانواده در سال ۱۳۹۵ رسیده است (URL02). با روند سریع رشد جمعیت و تعداد خانوار و نیاز مبرم به ساخت مسکن، به‌ویژه پس از سال‌های جنگ تحمیلی هشتساله با کشور عراق، ساختار خانوارهای کرمانشاه در دهه‌های اخیر از خانواده‌های گسترده و پرجمعیت با الگوی سکونت حیاط مرکزی و تک‌واحدی، به سوی خانواده‌های هسته‌ای کوچک و حتی خانوارهای تک‌نفره در واحدهای آپارتمانی تغییر یافته است. در کنار این تحولات اجتماعی، الگوی فضایی مسکن نیز دگرگون شده است؛ خانه‌های یک‌طبقه، جای خود

را به مجتمع‌های چندطبقه داده‌اند؛ فضاهای عمومی خانه (مانند حیاط و ایوان) از بین رفته یا تضعیف شده‌اند و واحدهای کوچک متراژ با کمترین تفکیک فضایی گسترش یافته‌اند. به نظر می‌رسد این تحولات در بستر روندی شتاب‌زده و ناپیوسته و گاه غیر پاسخگو به نیازهای واقعی خانواده و بدون توجه کافی به الزامات فرهنگی و سبک زندگی بومی رخ داده است. بنابراین به نظر می‌رسد شکاف عمیقی میان الگوهای فضایی مسکن و نیازهای فرهنگی، روانی و اجتماعی ساکنان ایجاد شده است.

مطالعه ساختار فضاهای سکونتی در کرمانشاه از آن‌رو حائز اهمیت است که می‌تواند پاسخی علمی و مستند به این پرسش بدهد که چگونه تحولات اجتماعی در ساختار کالبدی واحدهای مسکونی بازتاب یافته‌اند. شناخت این رابطه دوسویه نه‌تنها برای تحلیل تحولات کالبدی شهر اهمیت دارد، بلکه می‌تواند مبنایی برای بازنگری در سیاست‌گذاری‌های آتی حوزه مسکن، معماری بومی‌گرا و طراحی انسان‌محور باشد.

نظریه ساخت‌یابی^۱ آنتونی گیدنز^۲، کوششی است برای درک نحوه شکل‌گیری و بازتولید ساختارهای اجتماعی از خلال تعامل دائم میان «ساختار» و «عامل» (کنشگر اجتماعی). گیدنز بر آن است که ساختارهای اجتماعی، نه بیرونی و ثابت، بلکه «دوگانه»‌اند: هم حاصل کنش اجتماعی‌اند و هم چارچوبی برای آن فراهم می‌کنند. وی این رابطه دوطرفه را «دوگانگی ساختار» می‌نامد (ر.ک: Giddens, 1997). نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز می‌تواند با تأکید بر رابطه دوسویه میان ساختارهای اجتماعی و کنش عاملان، چارچوبی مفهومی و تحلیلی کارآمد برای مطالعه فضاهای سکونتی در اختیار پژوهشگر قرار دهد. از منظر این نظریه،

1. Structuration

2. Anthony Giddens

و این شرایط با تحولات مؤلفه‌های ساخت فضاهای مسکونی چگونه قابل تفسیر است؟ هدف کلی از این پژوهش، ساخت‌یابی معماری فضاهای مسکونی دهه‌های اخیر شهر کرمانشاه است. پژوهش حاضر سعی بر این دارد تا با بهره‌گیری از نظریه ساخت‌یابی، ساختاری را برای ساخت‌یابی فضاهای مسکونی ایران ارائه و در فضاهای مسکونی معاصر دهه‌های اخیر شهر کرمانشاه مورد سنجش قرار دهد. در این خصوص با گونه‌شناسی زمانی محدوده‌ای از فضاهای مسکونی یکی از محله‌های شهر کرمانشاه، مهم‌ترین شاخصه‌های هر گونه در ارکان ساخت معماری مسکونی تفسیر شده و شرایط حاکم بر ساخت الگوهای غالب مسکونی تحلیل و بررسی می‌گردد.

فضای سکونتی در فرآیند پویایی از تعامل میان نیروهای ساختاری (نظیر نهادهای دولتی، اقتصاد، فرهنگ و سنت‌های شهری) و کنش‌های روزمره ساکنان شکل می‌گیرد و بازتولید می‌شود. این رویکرد، امکان تحلیل تحولات تاریخی فضاهای مسکونی را در بستری فراتر از عوامل صرفاً کالبدی یا جمعیت‌شناختی فراهم می‌سازد و به درک عمیق‌تری از چگونگی دگرگونی فضاهای مسکونی یاری می‌رساند. در این چارچوب، تحولات فضاهای سکونتی در شهر کرمانشاه طی چند دهه اخیر، به مثابه برآیندی از کنش متقابل ساختارها و عاملان، قابل واکاوی است.

بر این اساس پرسش‌های پژوهش این است که شرایط حاکم بر فضاهای مسکونی دهه‌های اخیر شهر کرمانشاه چگونه است؟

شکل ۱- فرآیند پژوهش (منبع: نویسندگان)

پیشینه پژوهش

در دهه‌های اخیر، مطالعات متعددی در حوزه معماری و شهرسازی ایران بر اهمیت ابعاد اجتماعی، فرهنگی و معنایی فضاهای مسکونی تأکید کرده‌اند. فضاهای سکونتی صرفاً محصول تصمیم‌های فنی یا کالبدی نیستند، بلکه در پیوندی عمیق با الگوهای رفتاری، هنجارهای اجتماعی و نظام‌های ارزشی شکل می‌گیرند. چنین رویکردی، زمینه نظری لازم برای بهره‌گیری از چارچوب‌هایی مانند نظریه ساخت‌یابی را فراهم می‌سازد که بر رابطه دوسویه ساختار

و کنش اجتماعی تأکید دارد.

در سطح بین‌المللی، نظریه ساخت‌یابی گیدنز، الهام‌بخش پژوهش‌هایی بوده است که به تحلیل رابطه میان سازمان فضایی و کنش انسانی پرداخته‌اند. برای نمونه، هیلیر و هنسن (۲۰۰۹) در منطق اجتماعی فضا نشان می‌دهند که ساختار فضایی معماری با الگوهای تعامل اجتماعی، رابطه‌ای متقابل دارد و فضا هم‌زمان نتیجه و زمینه‌ساز رفتار اجتماعی است. همچنین برخی مطالعات با رویکرد تحلیل عاملیت و ساختار در نظام‌های انسان - محیط، بر نقش قواعد و منابع در

شکل‌گیری و بازتولید ساختارهای فضایی تأکید کرده‌اند (ر.ک: Binder, 2007).

در ایران، بخش زیادی از مطالعات مرتبط با معماری مسکونی، بر مفاهیمی چون فرهنگ، هویت، حریم، معنا و سازمان فضایی خانه‌ها متمرکز بوده‌اند. برای مثال، رشیدزاده و حبیبی (۱۳۹۹) در تحلیل معماری مسکونی مناطق کردنشین نشان می‌دهند که فضاهای مسکونی نه تنها تحت تأثیر قواعد فرهنگی شکل می‌گیرند، بلکه خود در بازتولید و تثبیت این قواعد نقش فعالی دارند.

سجادزاده و اریس (۱۳۹۶) با رویکرد ساخت‌یابی در بررسی بازار تبریز نشان دادند که ساختار فضایی با الگوهای رفتاری جاری انطباق دارد.

آقای مهر و همکاران (۱۴۰۲) با رویکرد فرهنگی و نظریه ساخت‌یابی دریافتند که در معماری فضاهای سکونتی، معماری به عنوان یک سیستم، بازتولید فرهنگ (ساخت) نهاد خانواده است. همین پژوهشگران (۱۴۰۳) به شکل تطبیقی، برای تحلیل هویت فرهنگی در فضاهای مسکونی کرمانشاه از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده نمودند.

اسکندری دورباطی و همکاران (۱۴۰۱) نیز با تمرکز بر بازار غیر رسمی مسکن نشان دادند که قوانین مالکیت زمین بر «ساخت‌یابی سکونتگاه‌های غیر رسمی» تأثیر گذاشته است.

برخی مطالعات مانند پژوهش کاظمی و همکاران (۱۴۰۱) با تأکید بر نقش مفاهیمی مانند حریم خصوصی، اخلاق اجتماعی و ارزش‌های دینی در سازمان فضایی معماری مسکونی نشان می‌دهند که قواعد عرفی و هنجارهای اجتماعی، در کنار ضوابط رسمی، نحوه استفاده و شکل‌گیری فضاهای مسکونی را هدایت می‌کنند؛ امری که در نظریه ساخت‌یابی، در قالب قواعد معنابخشی و مشروعیت قابل تبیین است.

با وجود غنای نسبی این مطالعات، بیشتر

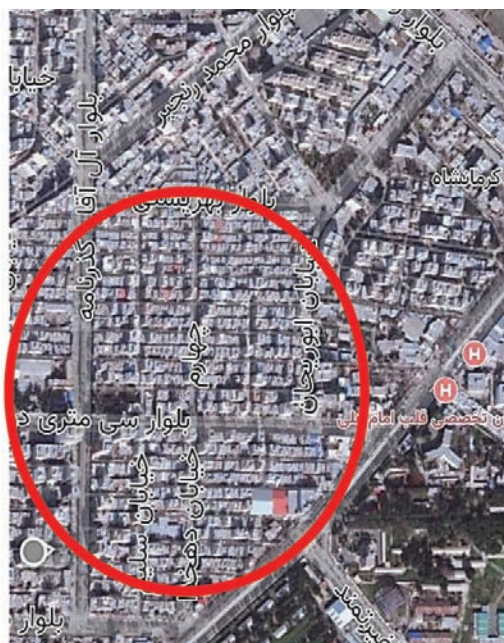
پژوهش‌های داخلی به توصیف ویژگی‌های کالبدی یا تحلیل‌های فرهنگی بسنده کرده و کمتر از چارچوب‌های جامعه‌شناختی منسجم برای تبیین فرایند تولید و بازتولید فضا بهره گرفته‌اند. به‌ویژه درباره شهر کرمانشاه، پژوهش‌هایی که بتوانند تعامل میان قواعد نهادی، ارزش‌های فرهنگی - مذهبی و کنش‌های روزمره ساکنان را در شکل‌گیری فضاهای مسکونی تحلیل کنند، محدود است. از این‌رو استفاده از نظریه ساخت‌یابی گیدنز می‌تواند با پرداختن به خلأ موجود در ادبیات پژوهش، امکان تحلیلی عمیق‌تری را از رابطه ساختار و عامل در معماری مسکونی کرمانشاه فراهم آورد و با گذر از توصیف کالبدی صرف، فرایندهای اجتماعی مؤثر بر تولید و بازتولید فضا را تبیین کند.

روش پژوهش

در این پژوهش از راهبرد پس‌کاوی و روش تحلیل محتوای کیفی بهره گرفته است (Blaikie, 2010: 110-81). نوع تحقیق بر اساس نتایج و پیامد و موضوع آن از نوع تحقیق بنیادی و کاربردی است. پژوهش حاضر را از آن جهت که در جست‌وجوی اکتشاف و استخراج دلالت‌های نظری - مفهومی در کیفیات فضاهای مسکونی است، می‌توان بنیادی نامید. به سبب آنکه تحقیق حاضر به منظور فراهم ساختن زمینه‌های علمی لازم برای حل مسائل جاری و آتی معماری کشور انجام می‌شود، از نوع تحقیق بنیادی راهبردی محسوب می‌گردد.

پژوهش حاضر بر اساس هدف و ماهیت و با توجه به اهداف و پیش‌فرض مطرح‌شده تحقیق، به صورت توصیفی - تحلیلی و اکتشافی است، زیرا در پژوهش حاضر برای تحقق و دستیابی به اهداف طرح‌شده تحقیق، ابتدا به بررسی ادبیات و مبانی نظری پرداخته می‌شود. در واقع نوع روش تحقیق توصیفی پژوهش شامل روش‌های تطبیقی، مطالعه

(قطعات تفکیکی شمالی - جنوبی با بر ۱۰ تا ۱۲ متر و طول ۱۵ تا ۲۱ متر و هم گونه‌های ساختمانی) و فرهنگی (در منطقه نسبتاً مرفه‌نشین شهر) دارد و متغیرهای مداخله‌گر در آن، دخالت چندانی ندارند. در عین حال تحولات گوناگون سیر از خانه‌های ویلایی به نسل اولیه آپارتمان‌های مسکونی و نمونه آپارتمان‌های متأخر را که کماکان در حال ساخت است، به خود دیده است. این ویژگی‌ها، امکان بررسی تحولات گونه‌های سکونت‌ی بازه زمانی پژوهش حاضر را میسر می‌دارد و متغیرهای مورد نیاز پژوهش را به‌خوبی برای پژوهشگر فراهم می‌کند.

شکل ۲- تصویر ماهواره‌ای محدوده مورد مطالعه پژوهش (منبع: URL03)

با توجه به تغییرات ساختار فضایی در نمونه‌های اولیه ویلایی (دهه ۶۰ و ۷۰) نسبت به نمونه‌های متأخر ویلایی (از اواسط دهه ۷۰ تا دهه ۸۰) و بلندمرتبه‌سازی‌های اولیه که از دهه ۷۰ تا اواسط دهه ۸۰ آغاز می‌گردد و تغییراتی که در بلندمرتبه‌سازی‌ها از اواسط دهه ۸۰ آغاز می‌شود، نمونه‌های مورد مطالعه به چهار گونه ویلایی اولیه «۱»،

موردی و تحلیل محتوا به صورت نظام‌دار بوده است. برای ساخت‌یابی فضاهای مسکونی از روش اکتشافی در این مورد بهره گرفته شده است و از آن جهت که گردآوری داده‌های تحقیق نیز در یک مقطع زمانی انجام شده است، پژوهش از نظر زمانی، مقطعی است. شیوه جمع‌آوری اطلاعات بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی استوار است. در گردآوری اولیه داده‌ها در مشاهدات میدانی اولیه^۱ (هشت نمونه اولیه) از روش تحلیل تماتیک^۲ و در کدگذاری داده‌ها برای تحلیل در چارچوب نظری پژوهش از روش تحلیل چارچوبی^۳ (دسته‌بندی داده‌ها در قالب سنجه‌های ساخت در نظریه ساخت‌یابی) بهره‌گیری شده است. برای روایی بیشتر و اعتباربخشی به داده‌ها از روش مثلث‌بندی^۴ (مقایسه تطبیقی اظهارات ساکنان و صاحب‌نظران حوزه معماری و شهرسازی و پژوهشگر دارای تجربه زیستن در اغلب گونه‌های آزمون) استفاده شده است. در این پژوهش، فضاهای مسکونی، محدوده‌ای از محله ۲۲ بهمن شهر کرمانشاه به عنوان نمونه مورد مطالعه انتخاب شده است. شروع ساخت خانه‌های مسکونی در این محله از اواخر دوره پهلوی با ساخت خانه‌های یک و دو طبقه بوده و بخش انتخاب‌شده شامل محدوده قطعات حدود ۱۵۰ تا ۲۴۰ متری در منطقه مورد مطالعه بوده است. با توجه به اینکه بافت این محدوده، در دهه‌های اخیر شکل گرفته، درگیر مسائل بافت‌های فرسوده و طرح‌های گوناگون، نوسازی، بهسازی و احیا و توانمندسازی و پیچیدگی انواع قطعات مسکونی و گونه‌های سکونت‌ی موجود در بافت‌های قدیم نیست و بافت نسبتاً یکنواختی از نظر کالبدی

1. Pilot

2. Thematic Analysis

3. Framework Analysis

4. Triangulation

ویلايي متأخر «۲»، آپارتمانی اولیه «۱آ» و آپارتمانی متأخر «۲آ» تقسیم شده است. در گام میدانی، برای شناسایی هویت کالبدی فضاها و تحولات آن، از مشاهده به عنوان ابزار اصلی شناسایی هویت کالبدی فضاهای مسکونی و از مصاحبه به عنوان ابزار کمکی در رفع ابهامات مشاهدات استفاده شده است. فرم مشاهده شامل فهرست عناصر کالبدی رایج در فضاهای سکونتی و سؤالات مصاحبه درباره تغییرات احتمالی عناصر کالبدی و علت آن بوده است. نمونه‌ها شامل ۱۶ نمونه گونه ویلايي و ۲۰ واحد آپارتمانی در محدوده است که ۸ نمونه به

صورت پایلوت بررسی شده است. برخی نمونه‌ها دارای سابقه تغییرات کالبدی جزئی و یا تغییر از گونه ویلايي به آپارتمانی را داشتند که از طریق مصاحبه‌های تکمیلی، داده‌های مربوط به آنها گردآوری و کروکی آنها تهیه شد. بررسی الگوها تا تأیید اشباع داده‌ها در مشاهده تکرار الگوها ادامه یافته است. تحولات الگوها و گونه‌شناسی آنها از رسیدن به الگوهای رایج تا یافتن الگوی غالب ادامه یافته و پویایی ساخت در الگوی غالب بررسی شده تا از تأثیر متغیرهای مداخله‌گر پیشگیری گردد.

جدول ۱- روش‌شناسی پژوهش

راهبرد	پس‌کاوی	استخراج تحولات هویت فرهنگی در جامعه معاصر کرمانشاه و ارتباط آن با تحولات معماری فضاهای مسکونی
روش تحقیق	کیفی	فرایند اجرا، بیان مبانی و مفاهیم، قواعد و هنجارها و رفتارهای فرهنگی در فضاهای مسکونی و تشریح آنها
	بنیادی	وارد کردن نظریه ساخت‌یابی به عرصه معماری و مهندسی فرهنگی ساخت خانواده با نگاهی چندوجهی و جامع‌نگر و استخراج دلالت‌های نظری - مفهومی در کیفیات فضاهای مسکونی
	کاربردی	مدل عملیاتی تحلیل فضاهای مسکونی شهر کرمانشاه برای حل مسائل جاری و آتی معماری کشور
	نمونه‌های آزمون	
روش‌های گردآوری داده‌ها	گام نظری	مطالعه کتابخانه‌ای تدوین چارچوب تحلیل داده‌ها با داده‌های دست اول و دوم و سوم پژوهشگران این حوزه
	گام میدانی	مشاهده به عنوان ابزار اصلی برای شناسایی هویت کالبدی فضاها
روش تجزیه و تحلیل داده‌ها	استدلال منطقی	استدلال منطقی در مطالعات کتابخانه‌ای و تدوین چارچوب نظری
	تحلیل محتوا	تحلیل تماتیک مشاهدات میدانی اولیه (هشت نمونه پایلوت)
	روایی داده‌ها	تحلیل چارچوبی در دسته‌بندی داده‌ها در قالب سنجه‌های ساخت در نظریه ساخت‌یابی
		مثلبندی (تطبیق گونه‌ها با اظهارات ساکنان، صاحب‌نظران و پژوهشگر دارای تجربه زیستن در گونه‌های آزمون)

(منبع: نویسندگان)

مبانی نظری

نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز با عبور از دو مکتب کارکردی و کنش که یکی بر ساختار و دیگری بر کنش توجه می‌کند، به نظریه ترکیبی روی می‌آورد و کلید فهم دگرگونی‌های اجتماعی را رابطه متقابل کنش انسان و ساخت اجتماعی می‌داند. در نظریه ساخت‌یابی، ساختارها عنصری عینی و فیزیکی نیستند، بلکه انگاره‌ای ذهنی‌اند که به عنوان ساختار کنش و اعمال انسانی و قواعد شکل‌گیری آن کاربرد دارند (Bryant & Jary, 1991: 117). ساختار از طریق عمل فرد ساخته می‌شود و عمل فرد درون ساختار محقق می‌شود. استفاده انسان از ساختارها در عمل اجتماعی، نوعی بازتولید آنها در قالب عمل جدید است. در نظریه ساخت‌یابی، هیچ لحظه فرضی وجود ندارد که عامل انسانی، رها از ساختارها باشد (Emirbayer & Mische, 1998: 1004). فرهنگ از نظر ساختار دادن به کنش‌های انسان و به دنبال آن، ساختار یافتن از کنش‌های انسان (به عنوان عامل) به مثابه ساخت در نظریه ساخت‌یابی عمل می‌کند (ر.ک: Lechet, 2008). بنابراین می‌توان عناصری را در پس هر فرآورده فرهنگی یافت که رابطه‌ای شبکه‌وار با یکدیگر دارند و این روابط، ساختار کلی را شکل می‌دهد که در نهایت در کانون و هسته اصلی آن پدیده فرهنگی مورد نظر نهفته است.

سیستم‌های اجتماعی، مجموعه‌ای از کنش‌های بازتولید شده در زمان و مکان هستند. این سیستم‌ها به صورت سلسله‌مراتبی و جانبی در کل جامعه برگزار می‌شوند و مجموعه‌های مفصل را تشکیل می‌دهند (ر.ک: Giddens, 1997). عوامل انسانی با هر مؤلفه یک سیستم فضایی درگیر می‌شوند و آن را به کار می‌گیرند (Karimi, 2023: 5). ساختارهای سیستم‌ها هم واسطه و هم نتیجه فعالیت‌های انسانی به عنوان عاملند (Segre, 2014: 117).

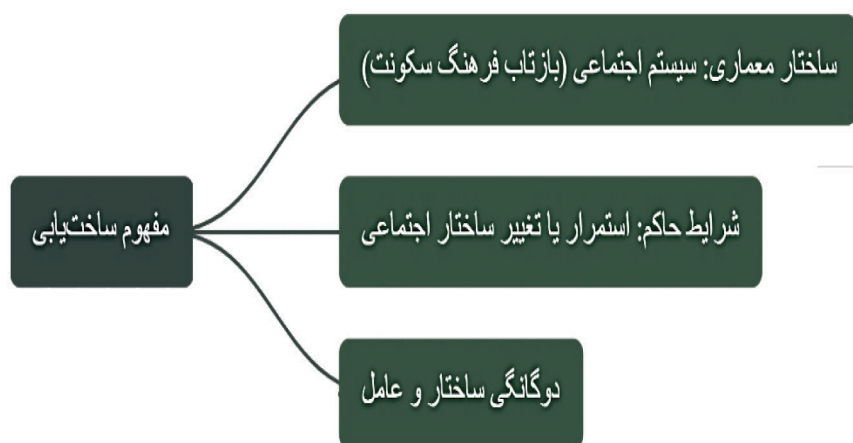
117: 2014). قواعد^۱ و منابع^۲، خصوصیات ساختاری سیستم‌های اجتماعی‌اند که در آنها، ساختارها نسبتاً ماندگار و اصول کلی نظم سیستم‌ها هستند. قواعد به معنای عملی تنها شامل مواردی که به یک معنا قانون‌گذاری شده‌اند نیستند، بلکه در برخی کارهای روزمره کمتر رسمی، عادت‌ها (عرف)، رویه‌ها و یا قراردادهای نیز تأثیرگذارند (ر.ک: Whittington, 2015). ساخت‌ها به عنوان صفات ساختاردهنده، در موقعیت قواعد و منابع، کاری انجام نمی‌دهند؛ بلکه از طریق اطلاع‌رسانی به کنشگران و دیگر عوامل و استفاده آنها از این قواعد و منابع، سبب ایجاد سیستم‌های اجتماعی می‌شوند (ر.ک: Giddens, 2013).

ساختارهای اجتماعی به دلیل فراوانی و پیچیدگی کنش‌ها، در اشکال و لایه‌های گوناگونی ظاهر می‌شوند و پدیده‌های اجتماعی را پدید می‌آورند. این ساختارها به مثابه قواعد و منابع، به طور جدی در زندگی روزمره ما بازآفرینی و یا بازتولید می‌شوند و به صورت بازگشتی در بازتولید سیستم‌های اجتماعی دخیلند (آقای مهر، ۱۴۰۰: ۷۴). سیستم‌های اجتماعی، بازتاب یا بازتولید ساخت و «ساخت‌یابی» شرایط حاکم بر استمرار یا تغییر شکل ساخت‌ها و بازتولید سیستم‌هاست. سیستم‌ها حاصل روابط بازتولید شده میان کنشگران در طول زمان و مکان هستند که به عنوان کردوکارهای متداول اجتماعی سازمان یافته‌اند (پیربابایی و ایرانشاهی، ۱۳۹۹: ۲۰). پس وقتی قواعد و منابع ساختارهای شکل‌دهنده یک سیستم کشف شود، همه اجزای آن را می‌توان در بازتولید آن تبیین کرد.

بر اساس نظریه ساخت‌یابی گیدنز، معماری فضاها، مسکونی نیز یک سیستم است که بازتاب یا بازتولید فرهنگ سکونت

است. به عبارتی سیستم (معماری فضاهای مسکونی)، بازتولید هویت معماری در مکان و همچنان که هویت بازنمایی سیستم است، هویت فضاهای سکونتی نیز بازنمایی معماری فضاهای سکونتی است (آقایی مهر، ۱۴۰۰: ۱۵۷). پس شکوفایی، استمرار و بازتولید فضاهای معماری مورد نیاز انسان در سکونتگاه‌ها مبتنی بر تداوم ساختارها، استمرار هویت فرهنگی در فضاهای سکونتی را به دنبال دارد.

است. به عبارتی سیستم (معماری فضاهای مسکونی)، بازتولید هویت معماری در مکان و همچنان که هویت بازنمایی سیستم است، هویت فضاهای سکونتی نیز بازنمایی معماری فضاهای سکونتی است (آقایی مهر، ۱۴۰۰: ۱۵۷). پس شکوفایی، استمرار و بازتولید فضاهای معماری مورد نیاز انسان در سکونتگاه‌ها مبتنی بر تداوم ساختارها، استمرار هویت فرهنگی در فضاهای سکونتی را به دنبال دارد.

شکل ۳- مفهوم ساخت‌یابی و ارکان آن (منبع: نویسندگان)

هنجارگونه و معانی و مفاهیم اخلاقی^۴ است (Giddens, 1997: 258).

بدین ترتیب نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز، چارچوبی مناسب برای تبیین رابطه دوسویه «ساختار - عامل» در تولید و بازتولید فضاهای سکونتی فراهم می‌آورد. ساخت اجتماعی مسکن از طریق منابع و قواعد (Giddens, 1984: 19-30) در چارچوب زیر قابل شرح است:

• **قواعد:** از دید گیدنز، «قواعد» مجموعه‌ای از الگوهای معانی و هنجارها هستند که عمل اجتماعی را معنادار می‌کنند. گیدنز این مؤلفه را در دو بعد بازنمایی می‌کند:

• **معنابخشی:** ساخت معانی، نمادها و مفاهیم هنجارگونه که به کنش‌ها معنا می‌دهد (مانند مفهوم «حریم خصوصی» در فضای سکونت).

• **مشروعیت:** قواعد اخلاقی و الزامات قانونی که کنش‌ها را مشروع/ نامشروع

ساخت‌ها، رویکردی دوجهی دارند و به واسطه کارکرد دوگانه قواعد^۵ (محدودکننده) و منابع^۶ (تواناکننده) عمل می‌کنند (Sewell, 1992: 19); مانند «زبان» که از طرفی قواعدی دارد که برای کاربران آن الزام‌آور است و در عین حال واژگانی در اختیار کاربران می‌گذارد که امکان سخن گفتن و برقراری ارتباط را فراهم می‌آورد (ر.ک: Cassell, 2004). منابع در تئوری گیدنز به دو دسته تقسیم می‌شوند: منابع معتبر^۱ (اقتداری) که تدابیر و فرمان‌هایی را بر افراد و کنشگران روا می‌دارد و منابع تخصیصی^۲ که شامل ویژگی‌های محیط فیزیکی در استفاده از تولید و بازتولید (تکثیر) کالا است و قابلیت‌ها و تسهیلات تولید اشیاء و محصولات را شامل می‌شود. قواعد نیز هم شامل قوانین و الزامات قانونی^۳ و هم جنبه

1. authoritative resources

2. allocative resources

3. legal requirements (legitimation)

4. signification (norms)

می‌سازند (مانند مقررات ساخت، معیارهای عرفی درباره جنسیت و جداسازی فضا).

• **منابع:** منابع، ابزاری هستند که عاملان با آنها کنش می‌کنند و به دو گونه تفکیک می‌شوند:

• **منابع تخصیصی:** منابع مادی و ابزار فیزیکی، مانند زمین، مصالح، سرمایه و فناوری ساخت

• **منابع تولید فرمان:** ظرفیت کنترل یا نفوذ بر رفتار دیگران، مانند منابع فقهی یا نهادهای متولی امر مسکن مانند قدرت اداری شهرداری، سازمان نظام مهندسی و سازندگان و سرمایه‌گذاران

نظام معماری فضاها، مسکونی ساختار خانواده و روابط سیستمی اجزای آن درهم تنیده‌اند. قواعد ساختاری این سیستم هم بر مناسبات اعضای خانواده تأثیر می‌گذارد و هم از آنها تأثیر می‌پذیرد. این قواعد هم شامل دلالت‌های اخلاقی، معانی و مفاهیم هنجارگونه می‌گردد و هم احکام و الزامات قانونی که بر خانواده و فضاها، مسکونی حاکم هستند. منابع تحقق این قواعد، هم شامل منابع تولیدکننده فرمان، مانند احکام فقهی و سیاست‌های دولتی و سازمانی و هم منابع فیزیکی و کالبدی شکل‌گیری فضاها، مسکونی می‌شود که امکان مناسبات و کنش‌ها را در فضاها، مسکونی محقق می‌کند. این اجزا و روابط سیستمی بین آنها در زمینه معماری مسکونی ایران (و کرمانشاه)، مصادیقی مختلف به شرح زیر می‌یابند:

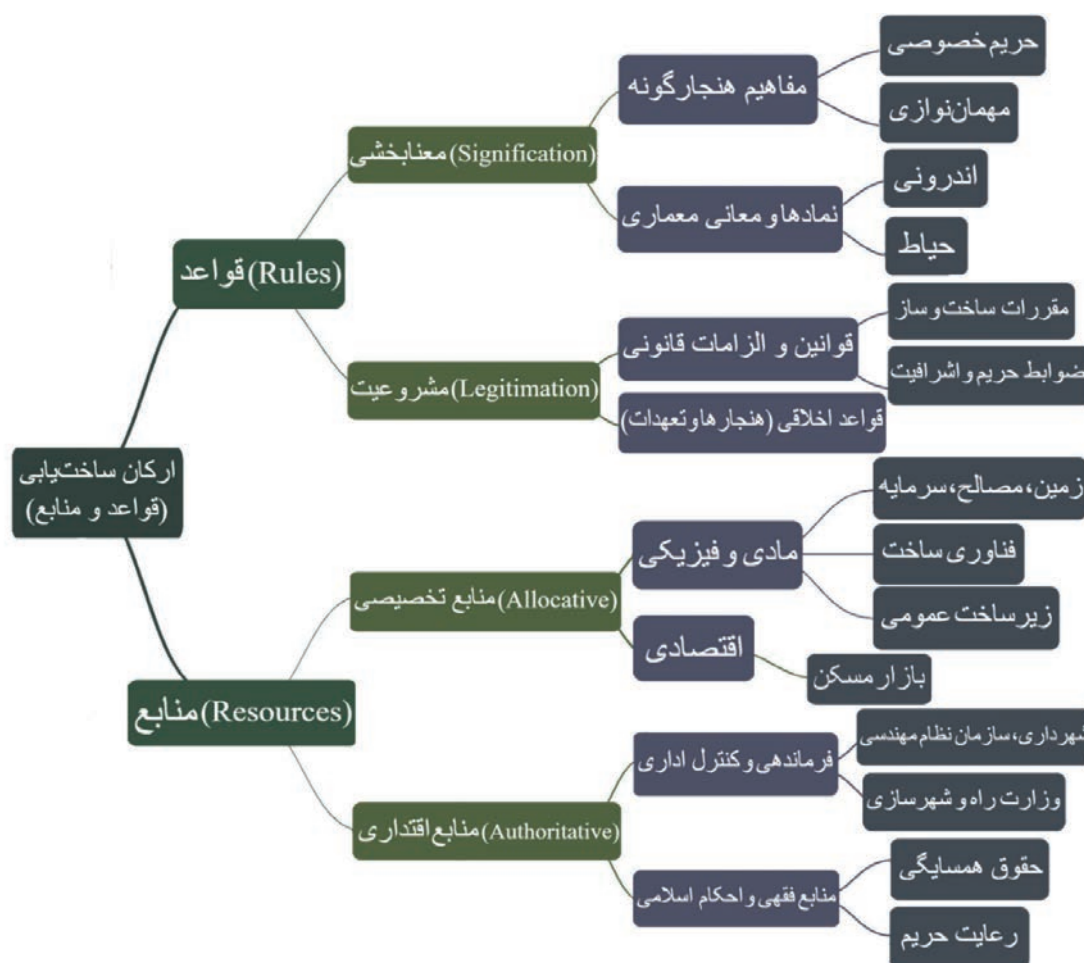
• **معنابخشی در معماری مسکونی ایران:** ارزش‌هایی مانند «حیا»، «مهمان‌نوازی»، «حریم خانه»، نحوه تعریف فضاها، زنان و مردانه در خانه‌ها و نمادهای معماری (حیاط، اندرونی، ایوان و سردر) که به واسطه فرهنگی - مذهبی معناپذیرند. در کرمانشاه، الگوهای

محلی (مانند ترتیب اتاق‌ها، اتاق پذیرایی و ارتباط با حیاط)، حامل معانی خاصی هستند که به تصمیم‌های طراحی جهت می‌دهد.

• **مشروعیت در معماری مسکن:** قوانین ساخت‌وساز، مقررات شهرداری، آیین‌نامه‌های ملی (مبحث‌های فنی) و نیز هنجارهای اجتماعی/دینی که شکل استفاده از فضا را مشروع یا نامشروع می‌دانند (مانند ضوابط حریم، مقررات تفکیک کاربری، یا فشار اجتماعی برای رعایت حیا و حریم خصوصی در طراحی خانه).

• **منابع تخصیصی:** دسترسی به زمین (مالکیت یا قرارداد وقف)، سرمایه لازم برای ساخت، مصالح (سیمان، آجر، آهن)، فناوری ساخت (انبوه‌سازی) و زیرساخت عمومی (آب، برق، دسترسی). برای مثال، رواج سوداگری در بازار مسکن و افزایش قیمت زمین و مسکن در دهه‌های اخیر، موجب رواج آپارتمان‌سازی و کوچک شدن واحدها شد.

• **منابع اقتداری:** نقش نهادهایی مانند شهرداری، سازمان نظام مهندسی ساختمان، ارگان‌های دولتی در تخصیص زمین و نیز احکام اسلامی و نهادهای مذهبی (وقف/املاک موقوفه) که می‌توانند الگوهای فضایی را تعیین یا محدود کنند. در کرمانشاه، وجود زمین‌های موقوفه یا تصمیم‌گیری‌های شهرداری در پهنه‌بندی شهری، نمونه‌هایی از منابع اقتداری‌اند. ضابطه موسوم به شصت-چهل در توده‌گذاری، الزامات سایه‌اندازی و اشراق متأثر از احکام اسلامی و اهمیت حجاب و عفاف و حقوق همسایگی‌اند که وزارت راه و شهرسازی و سازمان‌های نظام مهندسی و شهرداری‌ها آن را وضع و کنترل می‌کنند.

شکل ۴- مؤلفه‌های ساختاری در فضاهای مسکونی (منبع: نویسندگان)

حریم خصوصی^(۳) بوده است. آیات و روایات زیادی نیز درباره اهمیت مودت و رحمت و حقوق متقابل اعضای خانواده داریم^(۴). تأکید بسیاری بر مهمان‌نوازی و برکات حضور مهمان در خانه شده و مهمان‌خانه، زکات خانه برشمرده شده است (پاینده، ۱۳۸۲: ۶۳۲). همچنین بر تفکیک فضای خواب و استراحت والدین از فرزندان^(۵) و نیز محل خواب فرزندان از یکدیگر^(۶) (به‌ویژه فرزندان غیر هم‌جنس) از سن ده سالگی و در معرض دید نبودن فضای زنان برای افراد و مردان غریبه^(۷) تأکید شده است. در روایات بر پنهان بودن محل سرویس بهداشتی^(۸) و رعایت جهت قبله^(۹) تأکید شده است. همچنین مرکب خوب و حیاط وسیع، برکت خانه^(۱۰) و سبزه و درختان، مایه روشنی چشم^(۱۱) برشمرده

در ادامه، منابع و قواعد ساخت در فضاهای مسکونی از حدود سال ۱۳۶۰ تاکنون بررسی می‌شود.

منابع اقتداری (تولید فرمان) در فضاهای مسکونی (احکام اسلامی و سازمان‌های متولی مسکن)

با توجه به اینکه دین اسلام و مذهب شیعه، دین غالب مردم کرمانشاه در محدوده آزمون بوده است، به نظر می‌رسد که احکام و باید و نبایدهای اسلامی و سنت‌ها از مهم‌ترین منابع معتبر تولیدکننده فرمان در افعال و کنش‌های ساکنان فضاهای مسکونی سنتی ایران باشد. از توصیه‌های منابع فقهی و سنت‌ها در ورود و خروج از فضاهای مسکونی، کنترل نوسانات دما^(۱)، توجه به مسئله امنیت^(۲)، مالکیت و

بوده‌اند. البته با توجه به سیاست‌گذاری‌های حکومتی در دوره جمهوری اسلامی، برخی از قوانین و مصوبات این سازمان‌ها متأثر از باید و نبایدهای احکام اسلامی بوده‌اند.

منابع تخصیصی (اقتصاد، فناوری و محیط زیست) در فضاهای مسکونی

تغییرات در زیرساخت‌های عمومی با تغییر ویژگی‌هایی که ممکن است بر اساس ترجیحات خانوارها مهم باشند، بر کیفیت املاک و مستغلات تأثیر می‌گذارد (ر.ک: Guerrero, 2020). مقامات محلی برای برنامه‌ریزی بهتر ارائه خدمات، باید هم از تغییر قیمت‌ها پس از مداخله آگاه باشند و هم از ترکیب جمعیتی (Guerrero & Law, 2024: 974). مفهوم مقرون‌به‌صرفه بودن، هم قیمت املاک و هم درآمد خانوار را در برمی‌گیرد (ر.ک: Anacker, 2019; Gan & Hill, 2009). کاهش قیمت زمین و مسکن و افزایش درآمد خانواده در افزایش ابعاد فضاهای مسکونی و کیفیت فضاهای آن تأثیر مستقیم دارد. از طرف دیگر، افزایش جمعیت و نیاز مبرم به ساخت مسکن، افزایش قیمت زمین و محدودیت‌های توسعه افقی شهر، راهی جز بلندمرتبه‌سازی و افزایش تراکم‌های ساختمانی و مشوق‌های ساخت‌وساز باقی نگذاشته و ورود فناوری‌های سازه‌ای نوین، تحقق این مسئله را تسهیل کرده است؛ به شکلی که به تدریج کالبد فضاهای مسکونی از دهه ۸۰ با ساخت گونه‌های آپارتمانی دگرگون شده است. در هر فرآیند طراحی، توجه به بستر معماری و داده‌های طرح از ابزار مولد اولیه معماران است و رویکرد اصلی طراحی را تعریف می‌کند (کلاتتری و دیگران، 1398: 6؛ عباسی‌آذر و دیگران، 1402: 2).

تغییر منابع تخصیص به صورت تغییرات اقلیمی و ورود سیستم‌های تأسیساتی و فناوری‌های نوین مانند استفاده از شیشه‌های

شده است. اهمیت و تقدس نور در عرفان و فرهنگ ایرانی نیز انکارناپذیر است^(۱۲). در منابع فقهی درباره احترام به همسایه و حقوق او، روایات فراوانی وارد شده است^(۱۳) که برخی مستقیماً به حدود و حقوق همسایه در طراحی و ساخت فضاهای مسکونی اشاره دارد. در منابع فقهی و سنت‌های ایرانی، نمایاندن و گرایش به زیبایی‌هایی که خداوند اعطا نموده و پرهیز از بیهودگی و اسراف و تجمل^(۱۴) و استفاده بهینه از منابع خدادادی^(۱۵) توصیه و البته تنگ و کم‌جا بودن خانه^(۱۶)، شوم شمرده شده است.

با توسعه روابط و رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در دهه‌های اخیر، شاهد کاهش التزام به باورهای دینی و ورود الگوهای سبک زندگی غربی در خانواده‌ایم. همچنین با توسعه فضاهای آموزشی و افزایش سطح تحصیلات دانشگاهی در رشته مهندسی معماری و شهرسازی، شاهد آموزش و گرایش به آموزش الگوهای غربی در دانشگاه‌ها هستیم. این دست تحولات، منابع کنترل و تولید فرمان جدیدی را به وجود آورده و سنت‌های معماری فضاهای مسکونی و هنجارهای ساکنان را دستخوش تحولات چشمگیری کرده است.

ذیل وزارت راه و شهرسازی (مسکن و شهرسازی سابق) که با نام وزارت آبادانی و مسکن در سال ۱۳۴۲ تأسیس شده بود (آقایی مهر و قره‌بگلو، ۱۳۹۹: ۱۶)، در سال ۱۳۷۴، سازمان‌های نظام مهندسی ساختمان دایر شد تا مستقیماً طراحی و نظارت و ساخت ساختمان‌های خصوصی را برعهده گیرند. مرکز مقررات ملی ساختمان، مجموعه ۲۴ مبحث را برای کنترل بر ساخت فضاهای معماری منتشر کرده است. سازمان برنامه و بودجه نیز در دهه‌های اخیر، صدها نشریه درباره الزامات ساختمانی منتشر کرده است. این سازمان‌ها و شهرداری‌ها از مهم‌ترین منابع کنترل و تولید فرمان در دهه‌های اخیر

دوجداره و مصالح عایق و سیستم‌های نوین گرمایش و سرمایش نمایانگر می‌شود. به کمک فناوری‌های نوین، وسعت و شفافیت فضاها و امکان ادغام آنها، افزایش سطح بهداشت و رفاه خانواده ارتقا می‌یابد. تنوع مصالح و پیشرفت فناوری، رواج مصالح و سبک‌های مختلف نماسازی و دکوراسیون داخلی را محقق می‌کند و سیستم‌های تأسیساتی و امنیتی نوین به فضاهای مسکونی راه می‌یابد. در دهه ۷۰، فضاهای مسکونی کرمانشاه، گازکشی می‌شوند و در ادامه به ترتیب موتورخانه و رادیاتور در دهه ۸۰، پکیج و گاهی تهویه مطبوع و گرمایش از کف را (به‌ویژه در طبقات اول روی پارکینگ) در دهه ۹۰، برای گرمایش و پنکه، کولر آبی دستی در دهه ۶۰ و ۷۰ و کولر آبی سقفی را در دهه ۸۰ و ۹۰ و گاهی کولرگازی را در دهه ۹۰ برای سرمایش فضاها و مسکونی شاهد بوده‌ایم.

مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی در فضاهای مسکونی

سیاری از هنجارها و ارزش‌های اخلاقی در معماری سنتی ایران، متأثر از سنت‌های ایرانی و توصیه‌های منابع فقهی بوده که در دهه‌های اخیر، با تجددگرایی ناشی از توسعه ارتباطات و افزایش فرهنگ‌پذیری جوامع سنتی، از هنجارها و ارزش‌های دیگر جوامع نیز تأثیر پذیرفته‌اند (آقایی مهر و دیگران، ۱۴۰۲: ۳۶). کاهش رفت‌وآمد مهمان و ارتباط با همسایه از هنجارهای خانواده در دهه‌های اخیر است که به ترتیب در تطابق با فضای پذیرایی و واحد همسایگی قابل بحث است. کاهش مدت حضور در خانه و افزایش نقش اقتصادی زنان^(۱۷)، از عوامل اصلی دگرگونی الگوهای خانوادگی است (ر.ک: Goode, 1963)؛ به طوری که افزایش مشارکت زنان در کارهای غیر خانگی با کاهش هژمونی مردانه در

تصمیم‌گیری خانوادگی، تغییر در تقسیم کار خانگی و کاهش روابط مهمان‌پذیری محلی مرتبط است (ر.ک: DeRose et al., 2019; Furstenberg, 2013).

این تحولات نه تنها ساختار قدرت اندرونی خانواده را تغییر داده، بلکه بر الگوهای استفاده از فضا در منزل، به‌ویژه در فضاهایی مانند آشپزخانه و نشیمن، تأثیر گذاشته‌اند. برخلاف ماهیت تولیدمحور خانواده‌های سنتی، در جوامع متأخر، کودک از عنصری تولیدی به عنصری مصرفی، تغییر نقش داده است (ر.ک: Giddens, 1998). این تحول به کاهش بعد خانوار و دگرگونی ترکیب خانواده انجامیده و در مقیاس فضایی، افزایش سرانه فضایی افراد و تقویت الگوهای سکونتی مبتنی بر فعالیت‌های فردی را در پی داشته است. با ورود منابع تخصیص جدید، ضرورت حضور خودرو، افزایش سطح بهداشت و رفاه و حتی روحیه تجمل‌گرایی در دهه‌های اخیر در خانواده‌ها کاملاً مشهود است. تمایل به وسعت و شفافیت فضاها به مدد سازه‌های امروزی شکل گرفته و فناوری‌ها و سیستم‌های تأسیساتی امنیتی نوین، طراحی نما و دکوراسیون، لوازم بهداشتی و مبلمان جدید، به عنوان عرف رایج، زینت‌بخش فضاهای مسکونی شده‌اند. اهمیت فضاهای باز با خروج آنها از حوزه خصوصی خانواده رنگ باخته، اما حریم خصوصی، نور و تهویه طبیعی همچنان ارزشمند شمرده می‌شود.

قواعد و الزامات قانونی در فضاهای مسکونی

یک فهم سیستماتیک از بازتولید قوانین گذشته می‌تواند نقشی را که شهرسازی و معماری در گذشته داشته‌اند، مجدداً ایفا نماید (3: Cataldi et al., 2002؛ صالحی‌نیا و رجبعلی، 1403: 25). از تصویب قانون نظام معماری و ساختمانی در خرداد ۱۳۵۲

الگوی ویلایی اولیه - «و ۱» (از دهه ۵۰ تا پایان دهه ۶۰)

الگوی غالب اولیه فضاها‌ی مسکونی محدوده آزمون، یک و دو طبقه با زیرزمین و بدون زیرزمین است. معمولاً نشیمن خانوادگی (هال)، فضای تقسیم بین سایر فضاهاست که در نمونه‌های اولیه با دیوار و در نمونه‌های متأخرتر با یک در سراسری از یکدیگر جدا می‌شدند و آشپزخانه‌ای در کنار اتاق هال یا در گوشه هال و پذیرایی به صورت بسته با یک در به هال و گاهی یک پنجره به پذیرایی قرار می‌گرفت. در برخی نمونه‌های دو طبقه، قرارگیری راه‌پله در کنار، به ایجاد ورودی مستقل برای طبقه بالا، کمک شایانی کرده است (شکل ۵).

الگوی ویلایی متأخر - «و ۲» (دهه ۷۰ تا اوایل دهه ۸۰)

در نمونه‌های متأخر گونه‌های مسکونی ویلایی، راهرو حیاط و درهای بین پذیرایی و هال حذف می‌شود تا فضای یکپارچه و بزرگ‌تری به وجود آید که به هال پذیرایی «L» موسوم می‌شود. آشپزخانه نیز در این راستا به تدریج آپن می‌شود. با ورود اتومبیل به عرصه فضاها‌ی مسکونی، در بسیاری از پلاک‌های جنوبی، اتاقی برای پارکینگ شکل می‌گیرد و اتاق متناظر الگوی قبلی، با دسترسی از راه‌پله به طبقه روی پارکینگ منتقل می‌شود و مناسب مهمان‌گری به می‌شود. در پلاک‌های شمالی، تغییر چندانی نیاز نبود و در نهایت اضافه شدن سایبانی سبک و حذف حوض کفایت می‌کرد (شکل ۵).

و اصلاحات بعدی آن در شهریور ۱۳۵۶، تا اجرای آزمایشی قانون نظام مهندسی ساختمان، مصوب ۱۳۷۱ و تصویب نهایی آن در اسفند ۱۳۷۴ و تشکیل سازمان نظام مهندسی ساختمان و ابلاغ اصلاحیه قانون تملک آپارتمان‌ها در ۱۳۷۸، مباحث مقررات ملی ساختمان در ۲۴ جلد از دهه ۷۰ تاکنون، نشریه‌های سازمان برنامه و بودجه و مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری و ضوابط طرح تفصیلی کرمانشاه از دهه ۶۰ تاکنون، به‌خوبی نشان می‌دهد که الزامات و قوانین حاکم بر فضاها‌ی مسکونی، طی دهه‌های اخیر، دگرگونی بزرگ و تکامل سریعی را از سر گذرانده که نمونه‌هایی از هر کدام در جدول (۳) مطرح شده است.

تبیین الگوی خانه‌های مورد مطالعه

ساخت‌وساز در محدوده خیابان سی‌متری دوم از دهه ۵۰ و ۶۰ آغاز می‌شود. معابر فرعی شرقی - غربی و الگوی قطعات تفکیکی این محدوده، شبکه‌ای شمالی - جنوبی است. الگوی غالب کالبدی خانه‌ها نیز بر اساس ضابطه توده‌گذاری ۴۰-۶۰ و طرح تفصیلی کرمانشاه (ابلاغی ابتدای دهه ۶۰)، توده‌گذاری فضاها‌ی بسته در سمت شمال عرصه بوده است. در این بخش، الگوهای فضاها‌ی مسکونی محدوده آزمون بررسی می‌شوند تا الگوی غالب ساختار کالبدی فضاها در بازه‌های زمانی پژوهش استخراج گردد. با مقایسه نمونه‌ها، گونه‌ها به چهار الگوی کلی ویلایی اولیه (و ۱)، ویلایی متأخر (و ۲)، آپارتمان‌های اولیه (آ ۱) و آپارتمان‌های متأخر (آ ۲) دسته‌بندی شده‌اند.

شکل ۵- ساختار فضایی الگوهای غالب گونه‌های ویلایی (وا، ۲) در محدوده مورد مطالعه (منبع: نویسندگان)

الگوهای اولیه آپارتمان‌های محدوده مورد مطالعه - «آ» (از اواخر دهه ۷۰ تا اواسط دهه ۸۰)

چهار تا پنج طبقه در محدوده مورد مطالعه آغاز می‌شود. برای حداکثر بهره‌برداری از زمین، در برخی پلاک‌های شمالی طبقه همکف یا بخشی از آن نیز به صورت مسکونی ساخته می‌شود که با افزایش تعداد خودروها، پارک خودروها برای ساکنان فعلی، بسیار آزادکننده شده است. آشپزخانه‌اُپن، نشیمن و پذیرایی یکپارچه از ویژگی‌های فضاهای داخلی آپارتمان‌های این دوره است. راه‌پله‌های با سه رمپ گردش و چشم پله باز در نمونه‌های اولیه که امکان احداث آسانسور را در آینده میسر کند، احداث می‌شود و در برخی موارد، این امکان و فضای لازم برای احداث آسانسور وجود ندارد (شکل ۶).

پس از پایان جنگ تحمیلی و پایان رکود ساخت‌وساز ناشی از آن و نیاز به ساخت بیشتر مسکن، با وضع طرح‌های تشویقی برای رونق ساخت‌وساز مسکن و بلندمرتبه‌سازی مانند تراکم‌های تشویقی اعطاشده، امکان تأمین پارکینگ در فضای باز و مشاعات به صورت اشتراکی، الزامی نبودن احداث آسانسور برای آپارتمان‌های کوتاه-مرتبه و عدم سخت‌گیری در اجرای جزئیات طرح تفصیلی، ساخت آپارتمان‌های عمدتاً

شکل ۶- ساختار فضایی الگوهای غالب آپارتمان‌های اولیه (آ) در محدوده مورد مطالعه (منبع: نویسندگان)

الگوهای متأخر آپارتمانی محدوده مورد مطالعه - «آ۲» (از اواسط دهه ۸۰ تاکنون)

در اوایل دهه ۸۰، متراژ واحدها، کوچک‌تر و تعداد آنها در هر آپارتمان، بیشتر می‌شود. اما با الزامی شدن تأمین پارکینگ اختصاصی برای هر واحد و افزایش جریمه‌های تخلفات، به تدریج متراژ واحدها بزرگ‌تر می‌شود تا پارکینگ مورد نیاز تأمین گردد و ضوابط پارک و گردش خودرو جدی‌تر می‌شود. در برخی

نمونه‌ها برای تأمین پارکینگ خودروها، سقف‌هایی در حیاط ایجاد می‌شود و برای رعایت اشرافیت بر همسایه، الگوی پخ در گوشه‌های مجاور آپارتمان همسایه اجرا می‌شود و حیاط‌ها، رفته‌رفته کوچک‌تر می‌شوند و سطح فضای سبز در ساختمان‌ها، کاهش چشمگیری می‌یابد. در الگوهای این دهه، آسانسور اجباری و ضوابط آتش‌نشانی، فضای آسانسور و راه‌پله را با درب ضد حریق از یکدیگر تفکیک می‌کند (شکل ۷).

شکل ۷- ساختار فضایی الگوهای غالب آپارتمان‌های متأخر (آ۲) محدوده مورد مطالعه (منبع: نویسندگان)

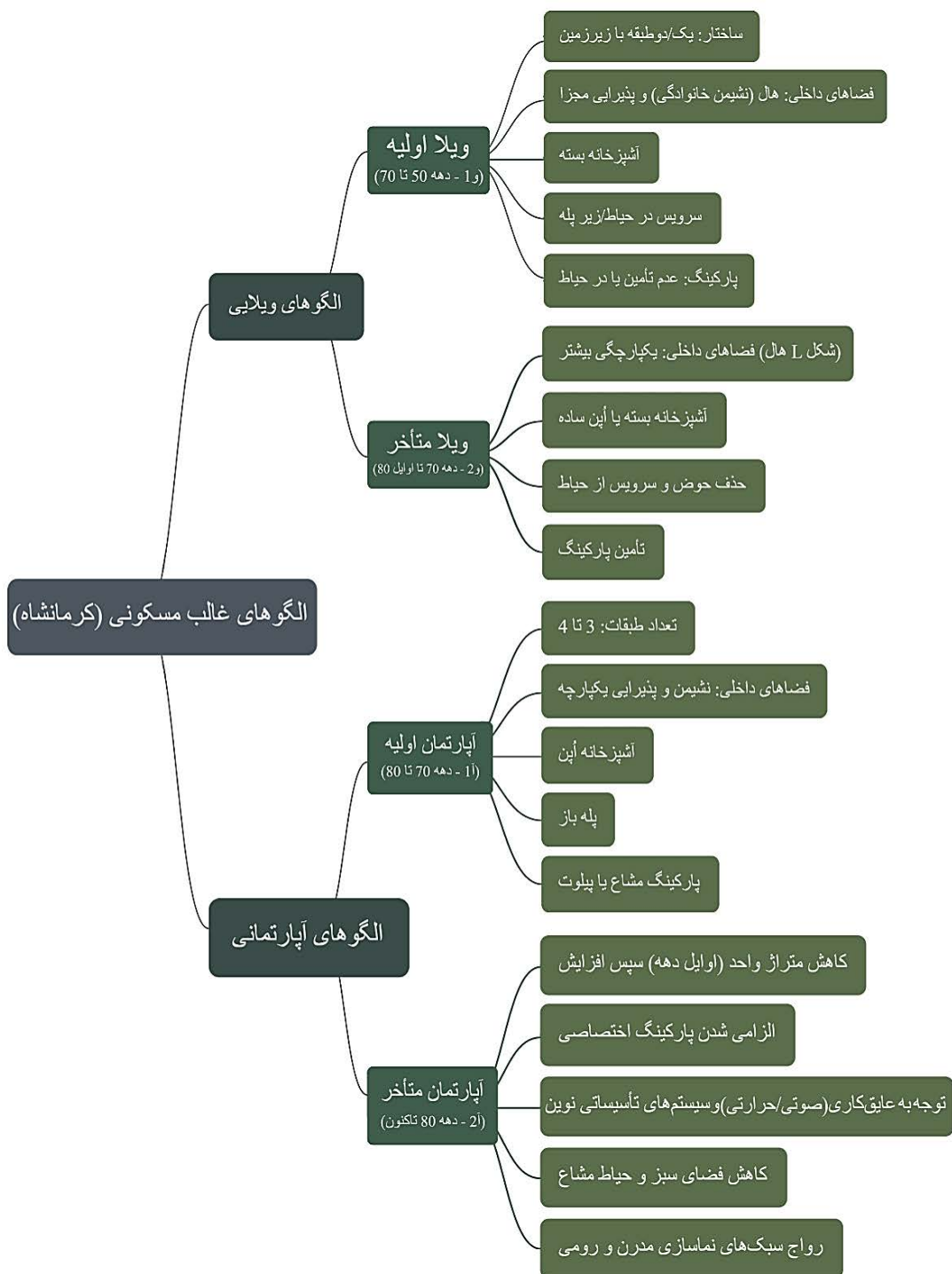
در ادامه، مهم‌ترین ویژگی‌های فضاهای مسکونی دهه‌های اخیر محدوده مورد مطالعه مختلف الگوهای فضایی هر یک از گونه‌های در جدول (۲) گردآوری شده است.

جدول ۲- ویژگی‌های الگوهای غالب گونه‌های مسکونی دهه‌های اخیر در محدوده مورد مطالعه

گونه	ویلايي اوليه «و۱»	ویلايي متأخر «و۲»	آپارتمانی اولیه «آ۱»	آپارتمانی متأخر «آ۲»
بازه زمانی	اواخر دهه ۵۰ تا اواسط ۷۰	اواسط دهه ۷۰ تا دهه ۸۰	از دهه ۷۰ تا اواسط ۸۰	از اواسط دهه ۸۰ تا اواخر ۹۰
الگوی ورود	ورود از راه‌پله یا راهرو (مفصل بین حیاط و فضای داخلی)	ورود از راه‌پله یا حیاط (حذف راهرو پیش‌ورودی حیاط)	ورود مستقیم از راه‌پله	ورود از فضای آسانسور و پیش‌ورودی کفش‌کن
نشیمن و پذیرایی	هال (خانوادگی) و پذیرایی مجزا	هال و پذیرایی سرهم (حذف دیوار یا درهای بین هال و پذیرایی)	نشیمن (پذیرایی) یکپارچه	نشیمن (پذیرایی) یکپارچه
اتاق‌ها	یک اتاق با باز شو به سمت حیاط و دسترسی هال و یک اتاق مجاور آشپزخانه دسترسی از هال	در برخی موارد ادغام اتاق سمت حیاط با هال و پذیرایی و در پلاک‌های جنوبی روی پارکینگ	اتاق‌ها در یک سمت، معمولاً سمت حیاط پلاک جنوبی و سمت نورگیر انتهای پلاک شمالی	اتاق‌ها در یک سمت، معمولاً سمت حیاط پلاک جنوبی و سمت نورگیر انتهای پلاک شمالی
	استفاده اشتراکی از اتاق‌ها و تفکیک اتاق دختران و پسران	استفاده اشتراکی از اتاق‌ها و تفکیک اتاق دختران و پسران	تفکیک اتاق فرزندان از والدین	استفاده شخصی از اتاق‌ها (اتاق فرزندان و والدین)

زیرزمین	اتاق و انبار زیرزمین	کاهش حضور زیرزمین	کاهش حضور زیرزمین	گاهی پارکینگ در زیرزمین
آشپزخانه	آشپزخانه بسته (در به هال و درپچه به پذیرایی) کابینت فلزی دستی و دیواری	آشپزخانه بسته در نمونه‌های ابتدایی و باز (آپن) در نمونه‌های متأخرتر، کابینت فلزی و ام‌دی اف ساده	آشپزخانه باز (آپن) کابینت فلزی	آشپزخانه باز و در مواردی نیمه باز (مطبخ‌دار) انواع کابینت ام‌دی اف و ممبران و طرح جزیره و...
فضاهای بهداشتی	توالت در حیاط و زیر پله یا راه‌پله یا داخلی و حیاط	توالت داخلی کنار هال	سرویس بهداشتی بین خواب‌ها یا در راهرو یا کنار نشیمن	سرویس بهداشتی در راهرو خواب‌ها یا پیش‌روودی، گاهی سرویس والدین
	توالت و روشویی مجزا	توالت روشویی سرهم و گاهی مجزا	توالت روشویی سرهم	توالت روشویی سرهم و گاهی با توالت فرهنگی
پارکینگ	حمام و رخت‌کن مجزا	حمام و رخت‌کن گاهی مجزا	حمام و رخت‌کن (و گاهی با سرویس) سرهم	حمام و رخت‌کن سرهم و گاهی با توالت فرهنگی
	در نظر نگرفتن پارکینگ در پلاک‌های اولیه جنوبی و در حیاط پلاک‌های شمالی	پارکینگ در حیاط پلاک شمالی و کنار راه‌پله ورودی و زیر اتاق روی پارکینگ پلاک جنوبی	پارکینگ مشاع در حیاط و طبقه پیلوت	پارکینگ اختصاصی در طبقه پیلوت و گاهی زیرزمین
حیاط و فضای باز	حضور باغچه و درخت و گاهی حوض و سرویس بهداشتی در حیاط	حذف حوض و سرویس بهداشتی از حیاط	کاهش نسبی فضای باز و فضای سبز و پارک خودرو در حیاط و حضور بالکن	کاهش فضای باز و فضای سبز و حفظ حضور بالکن
	حیاط خصوصی دارای حریم خصوصی	حیاط خصوصی گاهی با حریم خصوصی	حیاط اشتراکی و بالکن اختصاصی بدون حریم	حیاط اشتراکی و بالکن اختصاصی بدون حریم
همسایگی	کوچه و منزل فضای روابط همسایگی و بازی بچه‌ها	کوچه و منزل گاهی فضای روابط همسایگی و بازی بچه‌ها	کوچه معبر و کاهش روابط همسایگی (در مشاعات)	کوچه معبر و کاهش روابط همسایگی (در مشاعات)
نورگیری و تهویه (پلاک جنوبی)	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی اتاق‌ها و آشپزخانه و پذیرایی و غیر مستقیم هال	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی اتاق‌ها و آشپزخانه و هال و پذیرایی ال (L) شکل	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی اتاق‌ها و نشیمن (پذیرایی) و آشپزخانه	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی اتاق‌ها و نشیمن (پذیرایی) و آشپزخانه
نورگیری و تهویه (پلاک شمالی)	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی یک خواب و پذیرایی و نور و تهویه یک خواب و آشپزخانه و هال از پاسیو	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی یک خواب و پذیرایی و نور و تهویه یک خواب و آشپزخانه و هال از نورگیر	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی آشپزخانه یا پذیرایی یا هر دو و غیر مستقیم خواب‌ها از نورگیر	نورگیری مستقیم و تهویه طبیعی آشپزخانه یا پذیرایی یا هر دو و غیر مستقیم خواب‌ها از نورگیر
نما	نمای آجری، سیمانی، سنگ سفید ازنا و الیگودرز	نمای سنگ سفید ازنا و الیگودرز، سیمانی، آجری	نما اغلب آجر سه سانت نما، سفید تیشه‌ای و اواسط دهه ۸۰ گرانیات و تراورتن	آلومینیم کامپوزیت، تراورتن و آجرنما و چوب و... افزایش سطح شیشه، نما رومی
دکوراسیون	سطوح داخلی ساده و گچ‌بری با ویتترین گچی و چوبی و شیشه‌رنگی	اغلب سطوح داخلی ساده و گچ‌بری با ویتترین چوبی، حذف دیوارهای غیر باربر به مدد سازه فلزی	سقف ساده یا گچ‌بری یا کاذب رابیتس و گچ با هالوژن	گچ‌برک کناف و ال‌ای‌دی و ام‌دی اف با مبل و گاهی دیوار تلویزیون
سازه	دیوار باربر و سقف تاق ضربی	دیوار باربر یا اسکلت فلزی یا ترکیبی و سقف تاق ضربی	اسکلت فلزی و اوایل سقف تاق ضربی و دهه ۸۰ تیرچه‌بلوک	اغلب اسکلت بتنی و گاهی فلزی و سقف تیرچه پونولیت و گاهی دال دولایه و مجوف
تأسیسات	بخاری نفتی و کولر آبی و پنکه دستی	بخاری گازی و کولر آبی سقفی	شومینه گازی و بخاری گاهی شوفاژخانه و کولر آبی	پکیج و رادیاتور و کولرآبی و گاهی کولرگازی و تهویه مطبوع

(منبع: نویسندگان)

شکل ۸- خلاصه مهم‌ترین ویژگی‌های الگوهای غالب مسکونی کرمانشاه از دهه ۶۰ تاکنون (منبع: نویسندگان)

ساخت‌یابی الگوهای خانه‌های مورد مطالعه

چنانکه در مبانی نظری پژوهش اشاره شد، ساخت‌یابی الگوهای فضاهای مسکونی، ارکانی دارد که ساختار فضاهای مسکونی و روابط سیستمی اجزای آن را

تشکیل می‌دهد. این قواعد هم بر مناسبات اعضای خانواده تأثیر می‌گذارد و هم از آنها تأثیر می‌پذیرد. در ادامه، تحولات فضاهای سکونتی در بازه زمانی آزمون در ارکان ساخت تحلیل شده است (جدول ۳).

جدول ۳- تحلیل کالبدی فضاهای مسکونی در چارچوب منابع و قواعد ساخت‌یابی

عنوان	ساخت			
	منابع		قواعد	
	احکام و سیاست‌ها	منابع تخصیصی	مفاهیم و ارزش‌ها	ضوابط و الزامات
الگوی ورود به فضای داخلی	کنترل نوسانات دما در ورود و خروج، تأمین آسایش	شیشه دوجداره و مصالح عایق (دهه ۸۰-۹۰)، تغییرات اقلیم و خرداقلیم‌ها (تدریجی)	تأمین آسایش حرارتی	مبحث ۱۹ و طرح‌های تشویقی برای استفاده از فناوری‌های نوین (دهه ۸۰ و ۹۰)
	اولویت مسئله امنیت	ورود سیستم‌های امنیتی نوین (دهه ۹۰)	ضرورت احساس امنیت	مبحث سوم مقررات ملی و ضوابط آتش‌نشانی و بازنگری آیین‌نامه ۲۸۰۰ (دهه ۸۰ و ۹۰)
	تأکید بر حفظ حریم خصوصی فضاهای داخلی	بلندمرتبه‌سازی و شفافیت، وسعت دید و فضا (دهه ۸۰ و ۹۰)	اهمیت مالکیت و حریم خصوصی و حریم صوتی و بصری	فروش تراکم (در تعارض)، جرایم ماده صد و منع اشراف و مزاحمت در نورگیری همسایه (دهه ۸۰)
نشیمن	مودت و الفت در روابط اعضای خانواده و حقوق متقابل والدین و فرزندان	فناوری حذف دیوار باربر (از دهه ۷۰) و دهنه‌های وسیع (دهه ۹۰)، کاهش بعد خانوار، اشتغال زنان (دهه ۸۰-۹۰)	اهمیت فضای وسیع و شفاف (دهه ۹۰)، کاهش مدت حضور والدین (زن) و فعالیت‌های جمعی در خانه (دهه ۸۰-۹۰)	عدم دخالت قانون در فضاهای داخلی جز در تعیین حداقل ابعاد فضای اقامت و سطوح بازشو
	تأکید بر مهمان‌نوازی اهمیت مهمان و مهمان‌خانه به عنوان ذکات خانه	فناوری حذف دیوار باربر (از دهه ۷۰) و دهنه‌های وسیع (دهه ۹۰)، اشتغال زنان (از دهه ۷۰ به‌ویژه ۸۰ و ۹۰)	کاهش رفت‌وآمد مهمان و مدت حضور آن (تدریجاً از دهه ۸۰)	عدم دخالت قانون در فضاهای داخلی جز در تعیین حداقل ابعاد فضای اقامت و سطوح بازشو
اتاق‌ها	اهمیت حریم خصوصی، تفکیک محل خواب و استراحت والدین، تفکیک فضای خواب فرزندان از ده سالگی	بلندمرتبه‌سازی (از دهه ۸۰)، ورود عایق‌های صوتی و شیشه‌های رفلکس (از دهه ۸۰)، کاهش بعد خانوار (از دهه ۷۰)	گسترش فردگرایی (دهه ۹۰)، نیاز به حریم خصوصی، تمایل به شفافیت و وسعت دید و اتاق خواب والدین (دهه ۸۰-۹۰)	عدم دخالت قانون در فضاهای داخلی جز در تعیین حداقل ابعاد فضای اقامت و سطوح بازشو

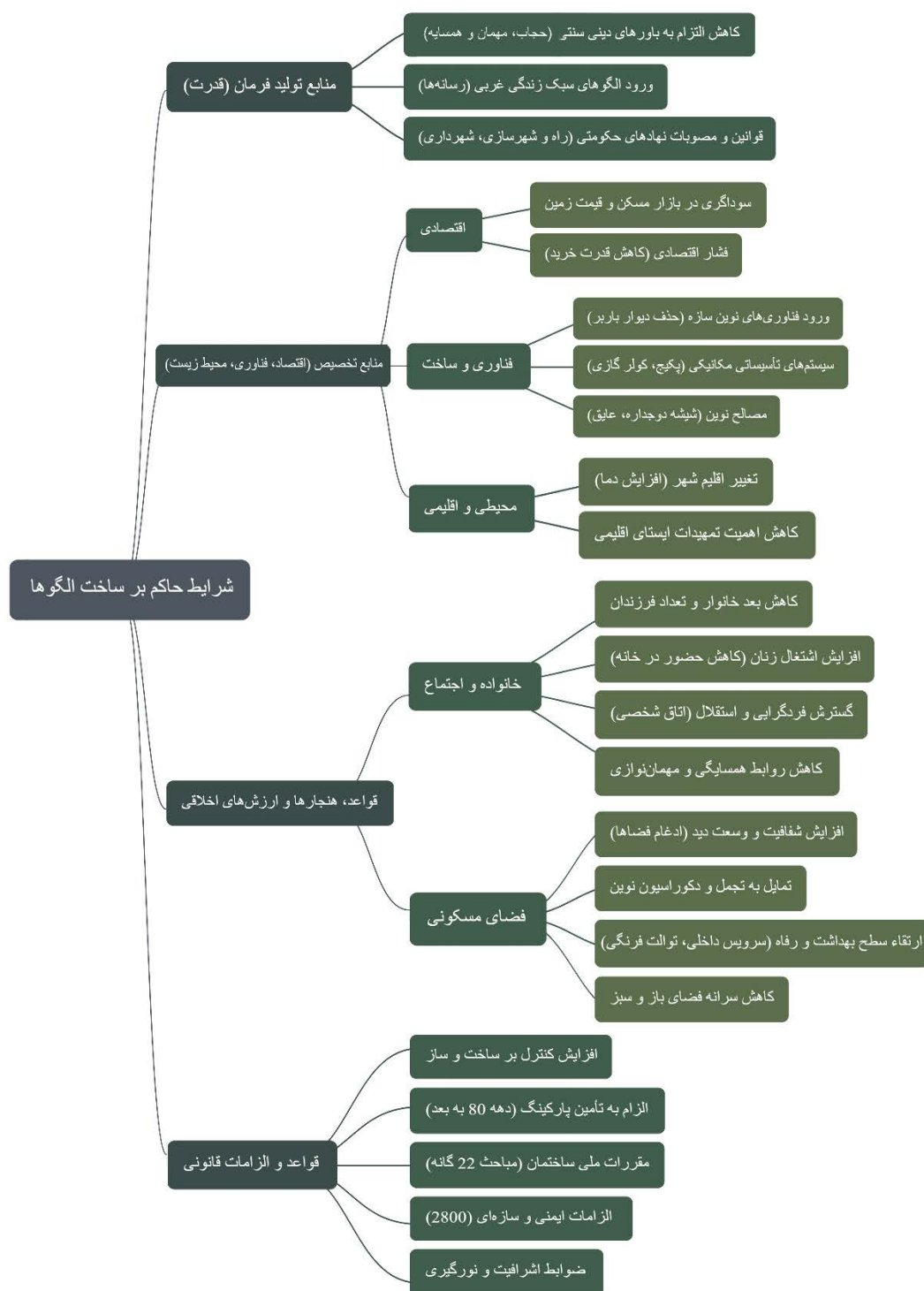
عنوان	ساخت			
	منابع	قواعد	مصادیق در فضاهای مسکونی (معماری)	
آشپزخانه	توصیه به حجاب و حفظ حریم خصوصی فضای زنان	حذف دیوار باربر (از دهه ۷۰ به‌ویژه ۸۰ و ۹۰)، تجهیزات جدید پخت‌وپز و شست‌وشو (دهه ۷۰-۹۰)، اشتغال زنان	کاهش مهمان‌پذیری و کاهش تعهد به توصیه‌های دینی (از دهه ۸۰ و ۹۰)	الزام نور و تهویه طبیعی در واحدهای بالای ۷۵ متر (بدون پشتوانه اجرایی)
فضاهای بهداشتی	توصیه به پنهان بودن محل سرویس بهداشتی الزام رعایت جهت قبله	ارتقای سطح بهداشت سرویس‌ها (تدریجی به‌ویژه دهه ۹۰)، دکوراسیون نوین سرویس‌ها (دهه ۹۰)	نیاز به توالت فرنگی در سالمندان (دهه ۹۰)، تمایل به پنهان بودن سرویس و رعایت جهت قبله	الزام جهت قبله و ضوابط تهویه سرویس و الزامات ابعاد و مصالح سرویس‌ها و توالت فرنگی (دهه ۸۰ و ۹۰)
پارکینگ	کراهت رفع حاجت در حمام و کراهت خروج یک‌باره از حمام گرم به سرما	ارتقای سطح بهداشت حمام سیستم‌های نوین گرمایش و تهویه (دهه ۸۰ و ۹۰) دکوراسیون نوین حمام (دهه ۹۰)	توالت فرنگی در حمام و سرویس مستقل والدین (دهه ۹۰) و ادغام حمام گرم و رخت‌کن (از دهه ۸۰)	الزامات ابعاد حمام و مصالح قابل شست‌وشو و عایق‌کاری و تهویه مکانیکی یا طبیعی حمام (دهه ۸۰ و ۹۰)
پارکینگ	نعمت شمردن مرکب خوب	ورود خودرو به فضاهای مسکونی (از دهه ۷۰-۶۰) و ضرورت آن (دهه ۹۰)	ضرورت استفاده از اتومبیل (دهه ۸۰-۹۰)	ابلاغ الزامات تأمین پارکینگ (دهه ۸۰) و اصلاح قوانین عبور و پارک خودرو (دهه ۹۰)
فضای باز	اهمیت طبیعت‌گرایی و ستایش طبیعت و ارزش‌های نمادین عناصر طبیعی	ورود خودرو و فضاهای لازمه آن (از دهه ۷۰) افزایش بلندمرتبه‌سازی و اشتراکی شدن فضاهای باز و نیمه‌باز (از دهه ۸۰)	کاهش اهمیت فضاهای باز و نیمه‌باز و سبز با از بین رفتن حریم آنها و رواج سوداگری در بازار مسکن (دهه ۹۰)	ابلاغ ضابطه توده‌گذاری ۶۰-۴۰ (دهه ۶۰) ابلاغ ضابطه ۱۲٪ فضای سبز و وضع تراکم‌های تشویقی (از دهه ۷۰ تا ۹۰)

عنوان	ساخت				مصادیق در فضاهای مسکونی (معماری)
	منابع		قواعد		
	احکام و سیاست‌ها	منابع تخصیصی	مفاهیم و ارزش‌ها	ضوابط و الزامات	
همسایگی	اهمیت احترام به همسایه و رعایت حقوق همسایگی عدم اشرافیت و ممانعت از تهویه و نورگیری همسایه	افزایش تراکم واحدهای همسایگی (از دهه ۸۰) توسعه فضاهای بازی خارج از فضای مسکونی (دهه ۹۰)	کاهش تمایل به ارتباط با همسایه (از دهه ۸۰) کاهش بازی فرزندان با فرزندان همسایه (از دهه ۸۰)	ضوابط تراکم و سطح اشغال عدم اشراف و تراکم در نورگیری همسایه، قوانین تملک و نگهداری ساختمان و مشاعات (دهه ۷۰ تا ۹۰)	جلوه روابط صمیمانه همسایگی در معابر (۱-۲) و تحدید روابط همسایگی در فضاهای مشترک و مشاعات و حذف روابط همسایگی در معابر و محدود شدن بازی کودکان (۱۱-۲)
نور و تهویه	اهمیت نور و تهویه طبیعی، استفاده بهینه از منابع خدادادی و طبیعی	کاهش نورگیری با رشد تراکم (دهه ۸۰ و ۹۰)، شیشه‌های وسیع و رفلکس (دهه ۸۰-۹۰)	اهمیت نورگیری و تهویه طبیعی خانه و اهمیت عدم اشراف سطوح نورگیر	ضابطه توده‌گذاری ۶۰-۴۰ (دهه ۶۰) و جرائم تخلف از ضوابط نورگیر و پاسیوها (دهه ۸۰ و ۹۰)	کاهش نورگیری با توده‌گذاری یکپارچه در شمال و غرب (۱-۲، ۱۱-۲) و افزایش تراکم‌های ساختمانی (۱۱-۲)
نما و دکوراسیون	گرایش به زیبایی، پرهیز از اسراف، بدیمنی تنگی و کوچکی خانه، کراهت تشابه به بیگانگان و تصویرگری حیوانات بر سقف و استحباب رنگ‌های آرام‌بخش و آسمان و سبزه	تنوع مصالح و پیشرفت فناوری نماسازی (از دهه ۸۰)	آغاز تمایل به نمای رومی و کلاسیک و تنوع گرایش‌ها و سلاطین نماسازی (دهه ۹۰)	الزام اسکوپ سنگ‌ها و پایداری نما (دهه ۸۰) و توصیه به الگوهای بومی (دهه ۹۰)	رواج مصالح جدید (۱۱-۲) و سبک‌های مختلف نماسازی مانند رومی و مدرن و... با آجرنما و سنگ و کامپوزیت و رواج مصالح و سبک‌های مختلف دکوراسیون و کابینت (۲۱)، اسکوپ سنگنما (۲۱)
		تنوع مصالح (دهه ۸۰) و سبک‌های دکوراسیون داخلی (دهه ۹۰)	گرایش به کابینت و مدهای نوین طراحی و نورپردازی و تنوع سلاطین (دهه ۹۰)	الزام استحکام و پایداری الحاقات دکوراسیون (دهه ۹۰)	
سازه	آسمان و زمین مسخر انسان است، ضرورت امنیت سکونتگاه‌ها	تحولات اقتصاد و فناوری مسکن و افزایش تراکم ساخت (دهه ۸۰-۹۰)، فناوری‌های نوین سازه‌ای	گرایش عمومی به زندگی در خانه ویلایی اما ساخت آپارتمان با نگاه سوداگرانه	ضوابط بلندمرتبه‌سازی نشریه ۱۵۴ سازمان برنامه و بودجه و آیین‌نامه ۲۸۰۰، مقررات ملی ساختمان و قانون تملک آپارتمان‌ها (دهه ۷۰-۹۰)	رواج آپارتمان‌نشینی (۱۱-۲)، کاربرد سازه‌های نوین و تناسب فضاها با مبلمان جدید به مدد آن (۲، ۱۱-۲)
تأسیسات	کنترل نوسانات دما در پیشگیری از بیماری، اهمیت تأمین آسایش انسان	پیشرفت فناوری‌های گرمایش و سرمایش و رواج مصالح عایق صوتی و حرارتی (دهه ۸۰)	اهمیت گرمایش و سرمایش و مصالح عایق صوت و حرارت و تأسیسات نوین (دهه ۹۰)	مباحث ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸ و ۱۹ مقررات ملی ساختمان (دهه ۷۰-۹۰) ضوابط طرح و اجرای تأسیسات ساختمان (دهه ۸۰-۹۰)	گازکشی (۲، ۱۱-۲)، شومینه و شوفاژخانه (۱۱)، پکیج و رادیاتور و تهویه مطبوع (۲۱)، در گرمایش و پنکه (۱)، کولر آبی (۲، ۱۱-۲) و کولر گازی (۲۱) در سرمایش

دهه‌ها یا گونه‌ها مشهود بوده است. (منبع: نویسندگان)

در نهایت شرایط حاکم بر ساخت فضاهای سکونتی و روابط بین مؤلفه‌های چارچوب نظری پژوهش و الگوهای مسکونی در نمودار شکل (۸) قابل تبیین و تخلیص است.

مهم‌ترین رویدادهای هر مؤلفه ساخت با ذکر زمان وقوع در ردیف هر کدام از بخش‌های کالبدی فضاهای سکونتی ذکر شده و مصادیق آن در گونه‌های سکونتی در ستون سمت چپ مطرح شده است. متغیرهای بدون زمان یا مصداق در همه

شکل ۸- دیاگرام تحلیل شرایط حاکم بر ساخت الگوهای مسکونی (منبع: نویسندگان)

بحث و تحلیل یافته‌ها

همانطور که اشاره شد، «ساخت‌یابی» شرایط حاکم بر استمرار یا تغییر شکل ساخت‌ها و بازتولید سیستم‌هاست. در پاسخ به سؤالات پژوهش می‌توان گفت که معماری مسکونی به عنوان یک سیستم اجتماعی که جایگاه بازتاب یا بازتولید فرهنگ سکونت را دارد، در دهه‌های اخیر، تحولات بسیاری را به خود دیده است. این تحولات در الگوهای چهارگانه ویلایی اولیه «و۱»، ویلایی متأخر «و۲»، آپارتمانی اولیه «آ۱» و آپارتمانی متأخر «آ۲» در فضاهای مسکونی تجلی یافته است. این تحولات در منابع و قواعد ساخت فضای سکونتی به شکل زیر قابل تفسیر است:

- منابع اقتداری تولید فرمان: با ورود منابع تولید فرمان جدید و کاهش التزام به باورهای دینی و سنت‌های ایرانی-اسلامی با وجود تأکید بر حفظ حریم خصوصی و تفکیک فضای زنان و اهمیت مهمان‌خانه (فضای مهمان) و روابط همسایگی، شاهد کاهش تفکیک فضاهای مسکونی هستیم، به طوری که نشیمن خانوادگی (هال) و پذیرایی در گونه‌های مشاهده شده ادغام گردیده، آشپزخانه به فضای پذیرایی مهمان باز می‌شود و روابط همسایگی در فضاهای مشترک، مشاعات و معابر رنگ مشاهده نشد. علی‌رغم توصیه به ارتباط با فضای باز و فضای سبز، شاهد کاهش سطح و سرانه آنها (تدریجاً حیاط‌های زیر ۲۰ درصد سطح اشغال و بالکن‌های با متراژهای حدود ۲-۳ مترمربع) در فضاهای مسکونی هستیم. تجمل‌گرایی در طراحی و اجزای فضاهای مسکونی حائز اهمیت شده است. این کاهش التزام در نتیجه تغییر ساختار سکونتگاه‌ها و مواجهه جامعه سنتی کرمانشاه با فرهنگ غربی در پی توسعه رسانه‌های جمعی، پذیرش آنها به عنوان منابع تولید فرمان جدید و رواج سوداگری در

بازار مسکن و افزایش بی‌رویه قیمت زمین و مسکن است. در این راستا سازمان‌های نظام مهندسی و شهرداری‌ها و سازمان‌های مرتبط دیگر با وضع قوانین و افزایش کنترل بر اجرای قوانین در راستای مدیریت این مسئله کوشیده‌اند و از افزایش بی‌رویه این تحولات ممانعت کرده‌اند.

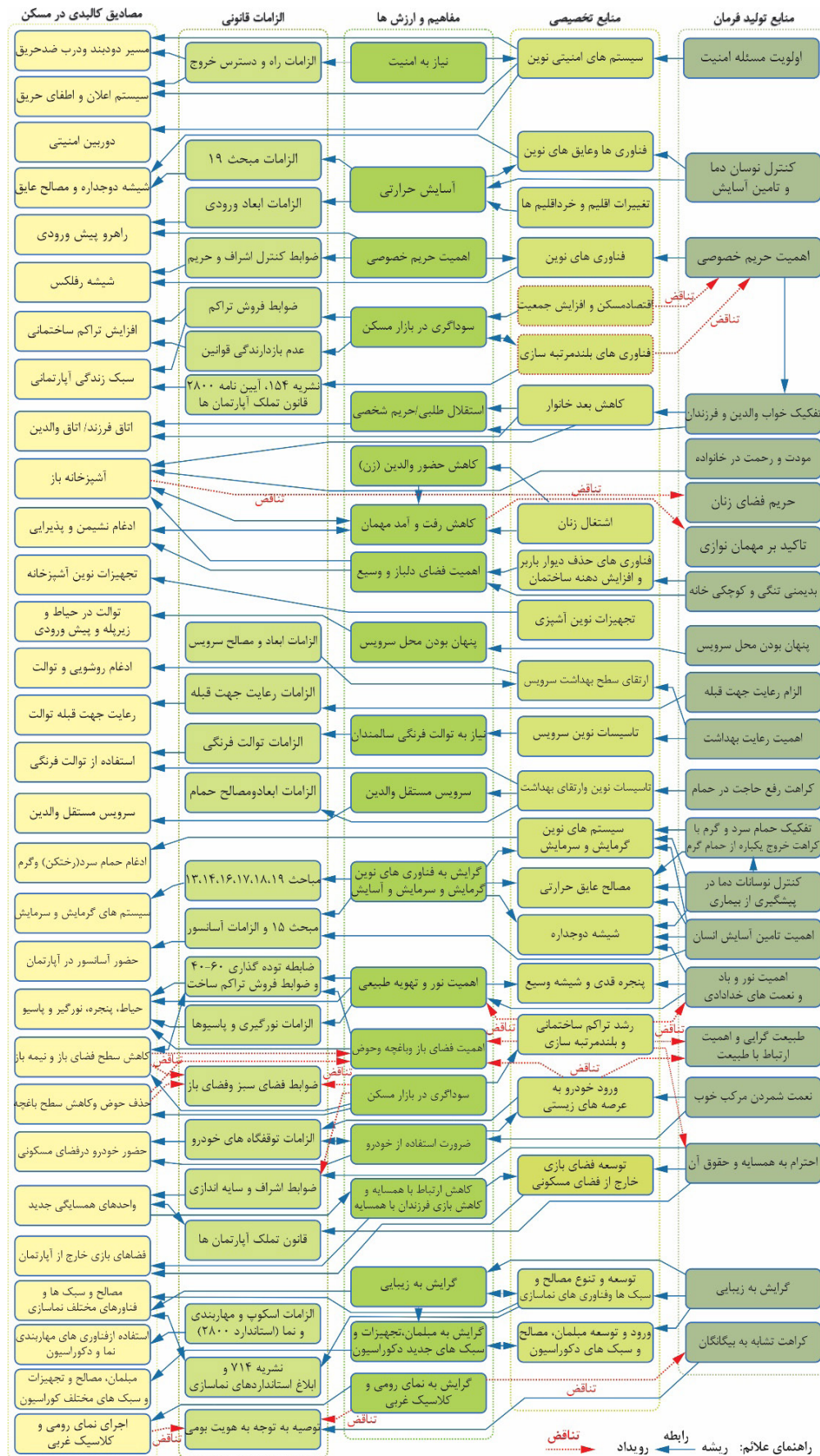
- منابع تخصیصی: هریک از ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی و فناوری‌های ساختمانی، ملزومات خود را در ساخت فضاهای مسکونی می‌طلبد. با تحولات اقلیمی، توسعه شهر و نمود خرداقلیم‌ها و افزایش دما و خشکی اقلیم شهر کرمانشاه در دهه‌های اخیر و از طرف دیگر ورود فناوری‌های جدید، رفته‌رفته برخی محدودیت‌های طراحی و تمهیدات ایستای اقلیمی در ساختمان‌ها کم‌رنگ می‌شود و جای خود را به تأسیسات مکانیکی و سیستم‌های نوین ساختمانی می‌دهد. مثلاً پیش‌فضا و راهرو پیش‌ورودی و فضاهای مفصل به تدریج حذف می‌شود و حمام با رختکن ادغام می‌شود. از دهه ۶۰ و ۷۰ با ارتقای سطح بهداشت، سرویس بهداشتی به فضای داخلی راه می‌یابد و با کوچک شدن فضاهای مسکونی و ارتقای سطح بهداشت سرویس‌ها، به‌ویژه در دهه ۸۰، روشویی با توالت ادغام و در دهه ۹۰، توالت فرنگی و در مواردی که خانه متراژ کافی دارد، سرویس مستقل والدین به فضاهای مسکونی راه می‌یابد. افزایش سوداگری در بازار مسکن و ظهور فناوری‌ها و مصالح ساختمانی جدید، بلندمرتبه‌سازی‌های دهه ۸۰ و ۹۰ تاکنون و در پی آن، کاهش حریم خصوصی و تحت‌الشعاع قرار گرفتن نور و فضای باز و فضای سبز و واحدهای همسایگی را به همراه داشته است. افزایش سطوح شفاف و وسعت و ادغام فضاهای داخلی مانند نشیمن و پذیرایی و آشپزخانه، حضور مبلمان و سبک‌های مختلف نما و دکوراسیون و ورود

اتومبیل و ملزومات آن، سهم بسیاری را در تغییر چهره فضاها و مسکن‌های مسکونی در دهه‌های اخیر داشته است که منابع تخصیص نوین، بستر آن را فراهم کرده است.

- مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی: بسیاری از ارزش‌های اخلاقی (به‌ویژه با تغییر تربیتی منابع تولید فرمان از الگوها و سنت‌های ایرانی اسلامی به الگوهای غربی در دهه‌های اخیر) تغییر یافته و ساخت خانواده و سکونت هم‌زمان با آن تغییر کرده است. برای مثال اشتغال زنان، کاهش بعد خانوار و تعداد فرزندان و کاهش مهمان‌پذیری خانواده را تشدید می‌کند. کاهش بعد خانوار، امکان داشتن اتاق شخصی فرزند و اتاق والدین (گاه با سرویس مستقل) و استقلال‌طلبی زندگی مدرن امروزی را تسهیل کرده است. کاهش التزام به تفکیک زن و مرد در فضاها و خانه با کاهش رفت‌وآمد مهمان (غریبه) و ادغام فضای مهمان با نشیمن خانوادگی و باز (آپن) شدن آشپزخانه، رابطه مستقیم دارد و آپن شدن آشپزخانه، ارتباط بین افراد محدود خانواده را راحت‌تر می‌کند. البته با وجود گرایش ساکنان به فضای باز و نور و تهویه طبیعی و اهمیت مالکیت و حریم خصوصی، تحولات منابع تخصیص و بلندمرتبه‌سازی‌های دهه‌های ۸۰ و ۹۰ نتوانسته با آن هم‌سویی و هماهنگی لازم را داشته باشد و همین مسئله مهم‌ترین عامل نارضایتی جامعه آماری از گونه‌های آپارتمانی اولیه و متأخر به شمار می‌رود. در این‌باره می‌توان گفت که از یک‌سو با نگاه سوداگرانه سازندگان به خانه و از سوی دیگر با افزایش قیمت زمین و مسکن، خروج فضای باز و فضای سبز از حوزه خصوصی و کاهش حریم آنها، اهمیت و در نهایت سرانه آنها در فضاها و مسکن، کاهش یافته است. تجمل‌گرایی، تمایل به استفاده از فناوری‌ها، مصالح، مبلمان و تسهیلات

نوین، رواج بیشتری یافته است.

- قواعد و الزامات قانونی: هرچند ابلاغ طرح تفصیلی کرمانشاه در دهه ۶۰ و انتشار مباحث بیست‌و‌چهارگانه مقررات ملی ساختمان از دهه ۷۰ آغاز شده است، با این حال بیشترین مصوبات را با بازنگری و ابلاغ آیین‌نامه‌های اجرایی و ویرایش‌های جدید مباحث در دهه‌های ۸۰ و به‌ویژه ۹۰ و سال‌های اخیر، بیش از همه در حوزه فضای باز و فضای سبز، انرژی، نور و تهویه، الزامات سازه‌ای و امنیتی و تأسیسات جدید، همسایگی و نحوه حضور اتومبیل در فضاها و مسکن و همچنین مالکیت و حریم خصوصی در فضاها داشته‌ایم. مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری و نشریه‌های سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و بیشتر مباحث مقررات ملی ساختمان از دهه ۹۰ به بعد، با توجه به تحولات ساخت فضاها و مسکن مورد بازنگری مجدد قرار گرفته‌اند. الزامات سطح اشغال و اشرافیت بر همسایه^(۱۸)، مبحث نوزدهم مقررات ملی ساختمان^(۱۹) و الزامات آیین‌نامه ۲۸۰۰ و پیوست ششم^(۲۰) آن در مهاربندی اجزای غیر سازه‌ای، الزامات آشنشانی و مبحث سوم مقررات ملی و الزامات فضای خودرواز تأثیرگذارترین قوانین بر فضاها و سکونت به شمار می‌روند. با وضع این قوانین، تغییر شکل نورگیرها و نحوه قرارگیری بازشوها، محدودیت افزایش سطح اشغال بدون رضایت همسایه، ورود شیشه‌های دوجداره و مصالح عایق حرارتی، اصلاح شیوه‌های مهاربندی دیوارهای غیر سازه‌ای و افزایش کیفیت سازه‌ای و امنیتی ساختمان، استفاده از درهای ضد حریق و لوازم و لوله‌های اطفای حریق و ایمن‌سازی مسیر خروج، تأمین پارکینگ‌های (استانداردتر) مورد نیاز خانواده و... را در فضاها و مسکن دهه‌های اخیر شاهدیم.

شکل ۹- ریشه‌یابی تحولات معماری فضاهای مسکونی در مؤلفه‌های چهارگانه ساخت
(منبع: نویسندگان)^(۲۱)

نتیجه‌گیری

با بهره‌گیری از نظریه ساخت‌یابی گیدنز می‌توان فهمید که فضاهای سکونت در کرمانشاه نه صرفاً به وسیله ساختارهای بالادستی (سیاست و اقتصاد) شکل گرفته‌اند و نه صرفاً انتخاب‌های فردی کنشگران؛ بلکه در فرآیند پیچیده و پیوسته‌ای از تعامل متقابل میان ساخت و عامل به وجود آمده‌اند. در این فرآیند، کنش‌های عاملان (ساکنان، سازندگان، طراحان و دولت)، نقش واسطه‌ای میان ساختار و فضا ایفا کردند. آنها از یکسو تحت محدودیت‌های ساختاری بودند و از سوی دیگر با کنش خود در بازتولید یا تغییر آن، نقش داشته‌اند. در این راستا تعامل میان ساخت و عامل، تحولات کالبدی و فرهنگی را به صورت تدریجی پیش برده است. یعنی تغییرات کالبدی، پذیرش فرهنگی و تغییرات فرهنگی، گسترش تحولات کالبدی را به دنبال داشته است.

برای مثال، بلندمرتبه‌سازی به کاهش حریم خصوصی فضای باز و فضای سبز و از بین رفتن حریم فضای باز به کاهش اهمیت حضور آن در خانه و کاهش اهمیت فضای باز به کاهش سطح آن در الگوهای متأخر منجر شده است و با نگاه سوداگرانه به مسکن، این مسئله تشدید شده است. در ادامه لزوم توجه به فضای باز و فضای سبز که در منابع و احکام اسلامی نیز مورد تأکید فراوان بوده است، در وضع قوانین و مقررات ملی ساختمان و ضوابط طرح‌های تفصیلی شهرداری تبدیل به ضوابط ساختمانی شده است.

نمونه دیگر از کنش متقابل ساخت و عامل، کاهش حضور مهمان‌گریه در خانه است که به ادغام بصری و کالبدی فضای پذیرایی و نشیمن و آشپزخانه و ادغام این فضاها به تشدید کاهش حضور مهمان در خانه - که به عنوان یک هنجار اجتماعی در خانواده پذیرفته شده - منجر گردیده

است. امکان تحقق این تغییر کالبدی با کمک فناوری‌های ساخت در حذف دیوار باربر ممکن شده است. حقوق همسایگی (اشراف، تهویه و نورگیری) که تحت الشعاع بلندمرتبه‌سازی‌های دهه‌های اخیر بوده، در ضوابط شهرداری‌ها و مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری مورد تأکید قرار گرفته است و... .

چارچوب تحلیلی پژوهش حاضر که با بهره‌گیری از نظریه ساخت‌یابی ارائه شده است، به‌ویژه برای تبیین الگوهای متغیر سکونت، سبک زندگی، معماری مسکن و گسست‌های کالبدی - اجتماعی شهر، راه‌گشاست. در این راستا می‌توان پیشنهادهایی برای انطباق بیشتر فضاهای سکونت معاصر با ساخت خانواده ارائه داد. توجه ویژه سیاست‌گذاران این حوزه، به عنوان عوامل مؤثر بر ساخت، به تناقضاتی که در دیاگرام تحلیلی نیز اشاره شده است، می‌تواند در راستای تطبیق‌پذیری بیشتر کالبد فضاهای مسکونی با ساختار فرهنگی خانواده و یا سیاست‌گذاران فرهنگی برای ترویج فرهنگ ایرانی - اسلامی در خانواده و انطباق بیشتر هنجارها و ارزش‌های فرهنگی با توصیه‌های دین مبین اسلام و انعکاس آن در ساختار کالبدی فضاهای مسکونی می‌تواند مثمر‌تر باشد.

برای رفع تناقضات بین مؤلفه‌های ساخت و عامل اشاره‌شده در نمودار شکل (۹)، توصیه‌هایی مطرح می‌گردد تا در پژوهش‌های آتی به توسعه راهکارهای عملی در این راستا بینجامد.

برای نمونه، استفاده از الگوهای پلکانی در بلندمرتبه‌سازی می‌تواند در افزایش سطح فضای باز و فضای سبز مؤثر باشد و با تمهیدات طراحی، با حفظ حریم خصوصی این فضاها همراه باشد. برای مثال الزام به داشتن جداره با ارتفاع ۱/۷ متر تراس‌های روی طبقات و عقب‌نشینی ۲-۳ متری هر طبقه

از طبقه زیرین می‌تواند به راهکاری برای ایجاد فضای باز و سبز با جلوگیری از اشراف هنگام بلندمرتبه‌سازی باشد. همچنین افزایش عرض معابر و ابعاد پلاک‌های مسکونی در محله‌های جدید و ترویج ساخت مجتمع‌های مسکونی به جای تبدیل واحدهای حیاطدار به آپارتمانی، به عنوان راهکاری برای نورگیری بهتر فضاهای مسکونی با کنترل اشرافیت به شمار می‌رود. الزام تجمیع قطعات کوچک‌تر در صورت تمایل به بلندمرتبه‌سازی به افزایش سطح فضای سبز و فضای باز در مجتمع‌های مسکونی می‌انجامد.

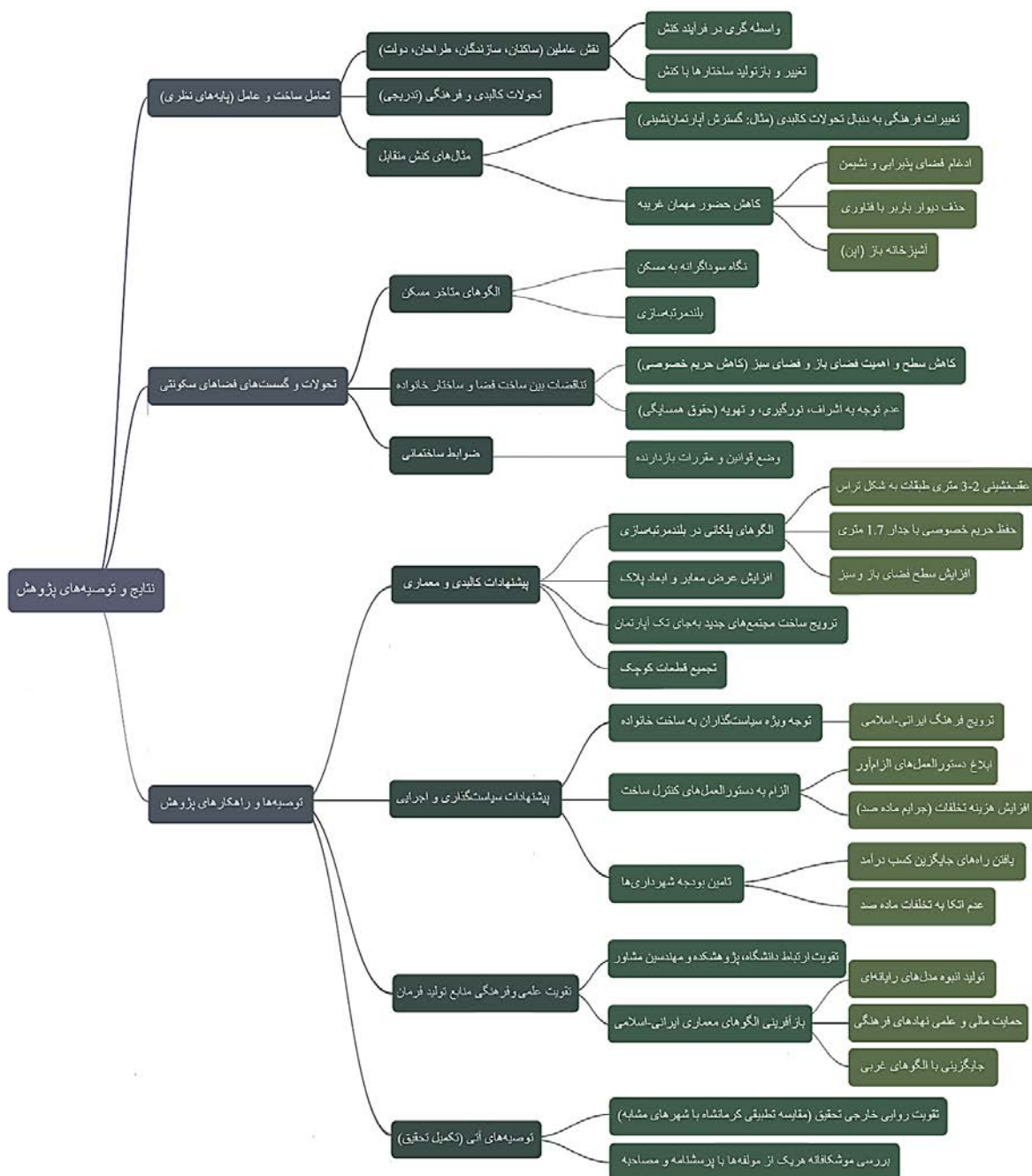
ابلاغ دستورالعمل‌های الزام‌آور برای رعایت بسیاری از قوانین موجود که با جرایم ماده صد چشم‌پوشی می‌شود و افزایش هزینه تخلفات، در ارتقای کیفیت فضاهای مسکونی می‌تواند راهگشا باشد. در این راستا لازم است تا برای استقبال نکردن شهرداری‌ها از تخلفات ماده صد برای کسب درآمد بیشتر، بودجه و راه‌های جایگزین کسب درآمد تأمین گردد تا به وظایف خود در تولید فرمان و کنترل ساخت فضاهای مسکونی بپردازند.

دانشگاه‌ها، پژوهشکده‌ها و حتی مهندسان مشاور شهرسازی و معماری نیز می‌توانند برای تقویت منابع تولید فرمان به بازآفرینی الگوهای معماری ایرانی - اسلامی و تولید

انبوه مدل‌های رایانه‌ای و ساخت آنها در صنایع مرتبط با ساختمان برای جایگزینی با الگوهای غربی، نقش مؤثری ایفا کنند. حمایت مالی و علمی نهادهای فرهنگی با متولیان این امر می‌تواند به تقویت فعالیت‌های این حوزه بینجامد.

همچنین بسترهایی چون افزایش درآمد خانواده و کاهش قیمت زمین و مسکن به افزایش کیفیت فضاهای سکونتی و مؤلفه‌های ساخت مسکن و خانواده کمک شایانی خواهد کرد که نیاز به اصلاحات جدی در سیاست‌گذاری‌های کلان کشور دارد.

در نهایت پیشنهاد می‌شود در راستای تقویت روایی خارجی تحقیق، در پژوهش‌های آتی با مقایسه تطبیقی گونه‌های سکونتی شهر کرمانشاه با گونه‌های شهرهای مشابه، ابعاد گسترده‌تری از ساخت فضاهای مسکونی مطالعه و بررسی شود و یا هر یک از مؤلفه‌های ساخت فضاهای سکونتی در پژوهش‌های جداگانه بحث و بررسی شود و گسست‌های کالبدی - اجتماعی فضاهای مسکونی با پرسشنامه و مصاحبه مورد نقد و بررسی موشکافانه قرار گیرد و راهکارهای اجرایی مورد بحث، توسعه و تحلیل بیشتر قرار گیرد.

شکل ۱۰- نتایج و توصیه‌های پژوهش (منبع: نویسندگان)

قره‌بگلو و دکتر محمدتقی پیربابایی،
تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

آقایی‌مهر، معین و مینو قره‌بگلو (۱۳۹۹)
«معاصر سازی هویت - مینا؛ نمونه
موردی: بافت‌های شهری معاصر ایران
در دوره پهلوی»، نشریه علمی پژوهشی
نقش جهان، ۱۰(۱)، صص ۱۱-۱۸.

DOI:10.1001.1.23224991.1399.
10.1.5.1

منابع

قرآن کریم

آقایی‌مهر، معین (۱۴۰۰) تبیین پایایی و پویایی
هویت فرهنگی در فضاها و سکونت
(مورد پژوهی: مجموعه‌های مسکونی
منتخب شهر کرمانشاه)، رساله دکترای
معماری اسلامی، به راهنمایی دکتر مینو

آقای مهر، معین و مینو قره‌بگلو و محمدتقی پیربابایی (۱۴۰۲) «ساخت‌یابی معماری فضاهای سکونتی با رویکرد فرهنگ ایرانی - اسلامی»، نشریه علمی پژوهشی فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، سال هشتم، شماره ۱، صص ۲۰-۴۲.

DOI:10.52547/ciau.7.1.298

آقای مهر، معین و مینو قره‌بگلو و محمدتقی پیربابایی (۱۴۰۳) «پایایی و پویایی هویت فرهنگی در فضاهای سکونتی معاصر (موردپژوهی: فضاهای سکونتی کرمانشاه از سال ۱۳۶۰ تاکنون)»، نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی، سال بیست‌ونهم، شماره ۲، صص ۷-۲۲.

doi: 10.22059/jfaup.2025.378222.672987

اسکندری دورباطی، زهرا و مهرداد جواهری‌پور و فرح ترکمان (۱۴۰۱) «مالکیت زمین و ساخت‌یابی سکونت‌گاه‌های غیررسمی در ایران (۱۳۵۷-۱۳۹۹)»، نشریه علمی پژوهشی توسعه محلی (روستایی - شهری)، سال چهاردهم، شماره ۱، صص ۳۰۵-۳۳۱.

https://doi.org/10.22059/jrd.2022.345452.668743

اشعث‌کوفی، محمدبن محمد (بی‌تا) الجعفریات، تهران، مکتبه نینوی الحدیثه.

الرضا، علی‌بن موسی^(ع) (۱۳۸۱) طب‌الرضا، ترجمه نصیرالدین امیرصادقی، تهران، معراجی.

برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ه.ق) المحاسن، جلد ۲، قم، دارالکتب‌الإسلامیه.

پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲) نهج‌الفصاحه، تهران، دنیای دانش.

پیربابایی، محمدتقی و رحیم ایران‌شاهی (۱۳۹۹) «واکای نقش فرهنگ وقف در تکوین ارسن‌های شهری بر اساس نظریه ساخت‌یابی»، نشریه فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، سال پنجم، شماره ۲، صص ۳۶-۱۷.
DOI: 10.29252/ciau.5.2.17

حرّانی، حسن‌بن علی‌بن حسین‌بن شعبه (۱۳۶۳) تحف‌العقول، ترجمه محمدصادق حسن‌زاده، قم، چاپ علی‌اکبر غفاری.

ردایی، مهشید و مینو قره‌بگلو و محمدعلی کی‌نژاد و فرهاد احمدنژاد و حامد بیتی (۱۴۰۲) «ارزش‌های انسان مسلمان و نمود آن در معماری خانه ایرانی اسلامی (نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر یزد)»، نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال پنجاه‌ویکم، شماره ۱۴، صص ۱-۲۸.

https://iic.ihss.ac.ir/Article/42332

رشیدزاده، الهام و فواد حبیبی (۱۳۹۹) «تحلیل روابط فرهنگی در پیکره‌بندی فضایی مسکن سنتی کردها (مطالعه موردی: خانه‌های سنتی شهری منطقه موکریان (شهر سردشت)»، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۴۰، صص ۱۷-۳۱.

https://dorl.net/dor/20.1001.1.2228639.1399.10.40.2.6

سجادزاده، حسن و بهاره اریس (۱۳۹۶) «بررسی تولید معنا در فضای شهری بر مبنای نظریه ساخت‌یابی (مطالعه موردی: بازار تبریز)»، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، سال چهل‌ونهم، شماره ۲، صص ۲۷۳-۲۸۷.

https://doi.org/10.22059/jhgr.2017.55475

و تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر محیط پاسخده در محلات از منظر جهان‌بینی اسلامی»، نشریه علمی پژوهشی نقش جهان، سال هفتم، شماره ۱، صص ۲۱-۳۶.

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23224991.1396.7.1.6.1>

کاظمی، سید محمد و حسین مهدوی‌پور و سیدعلی‌اکبر کوشش‌گران (۱۴۰۱) «خوانش مؤلفه‌های حیات بخش از بازخوانی حیات خانه‌های سنتی یزد»، نشریه علمی پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال سیزدهم، شماره ۴۸، صص ۱-۱۳.

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.2228639.1401.12.48.3.7>

کلاتری خلیل‌آباد، حسین و سیدامیررضا نظام‌دوست و علی یاران (۱۳۹۸) «تبیین الگوی کالبدی مسکن معاصر مبتنی بر معماری زمینه‌گرا (مطالعه موردی: خانه‌های تاریخی منتخب دوره قاجار)»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال سی‌وهشتم، شماره ۱۰، صص ۵-۲۰.

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.2228639.1398.10.38.1.7>

کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷.ق) الکافی، جلد ۳، ۵، ۱۳، تصحیح علی‌اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰) جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نی. ISBN:978-964-312-168-6

مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۰.ق) بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، جلد ۲۳، ۵۹، ۷۲، ۷۳، ۷۷، ۱۰۰، ۱۰۳، بیروت، مؤسسه الوفاء.

شالچی، سمیه و میترا عظیمی (۱۳۹۸) «مطالعه «زنانه - شدن» فقر در ایران ۱۳۶۵-۱۳۹۵»، پژوهش‌نامه زنان، سال دهم، شماره ۲، صص ۱۱۳-۱۴۲. <https://doi.org/10.30465/ws.2019.4363>

شیخ‌صدوق، محمدبن علی بن بابویه قمی (۱۴۱۳.ق) من لایحضره الفقیه، جلد ۳، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

----- (۱۳۶۲) الخصال، جلد ۲، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.

صالحی‌نیا، مجید و حسن رجبعلی (۱۴۰۳) «ترادیدی معماری خانه‌های تاریخی شهر گرگان از دوره قاجاریه به پهلوی اول»، نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال پنجاه‌وششم، شماره ۱۵، صص ۲۱-۴۵.

<https://iic.ihss.ac.ir/Article/48447>

عباسی آذر، سودابه و سیامک پناهی و حسین کلاتری خلیل‌آباد (۱۴۰۲) «تبیین مؤلفه‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری ساختار «وید» مؤثر بر تعاملات اجتماعی (بناهای مسکونی دوره پهلوی دوم تا به امروز شهر تهران)»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، سال پنجاه‌وچهارم، شماره ۱۴، صص ۱-۱۷. <https://iic.ihss.ac.ir/Article/4726>

فیض‌کاشانی، محمدمحسن (۱۴۰۶.ق) الوافی، (جلد ۲۳، اصفهان، کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی^ع).

قربانی، رحیم (۱۳۹۳) معماری و شهرسازی مطلوب اسلامی: درآمدی بر فقه کاربردی و تمدنی، مسکن مطلوب اسلامی، تهران، شبکه اندیشه.

قره‌بگلو، مینو و دیگران (۱۳۹۶) «شناسایی

- <https://doi.org/10.1007/978-1-349-22890-4>
- Cataldi Giancarlo & Luigi MaffeiGian & VaccaroPaolo(2002) `SaverioMuratori and the Italian school of planning typology'. Urban morphology (the Journal of the International Seminar on Urban Form). 6(2). DOI:10.51347/jum.v6i1.3899
- DeRose, L., Goldscheider, F., Reyes Brito, J., & Gas-Aixendri, M. (2019) Are children barriers to the gender revolution? International comparisons. European Journal of Population, 35(2), 219-242. <https://doi.org/10.1007/s10680-018-9483-z>
- Emirbayer, M., & Mische, A. (1998) "What is agency?" *American Journal of Sociology*, 103(4), 962-1023. DOI: 10.1086/231294
- Furstenberg, F. F. (2013) Transitions to adulthood: What we can learn from the West. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 646(1), 28-41. <https://doi.org/10.1177/0002716212471048>
- Gan, Q., & Hill, R. J. (2009) 'Measuring housing affordability: Looking beyond the median'. Journal of Housing Economics, 18(2), 115-125. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2009.04.003>
- Giddens, A. (1984) The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Polity Press / مرکز آمار ایران (۱۳۹۵) نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، قابل دسترسی در: <https://amar.org.ir/>
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۲) تفسیر نمونه، جلد ۱۱، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- Anacker, K. B. (2019) 'Introduction: Housing affordability and affordable housing'. International Journal of Housing Policy, 19(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/19491247.2018.1560544>
- Binder, C. R. (2007) From material flow analysis to material flow management, Part II: The role of structural agent analysis. Journal of Cleaner Production, 15(17), 1605-1617. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2007.02.016>
- Blaikie, Norman. W. H. (2007) *Approaches to Social Enquiry: Advancing Knowledge*, London: Polity press. <https://books.google.com/books?id=QiBZOAAACAAJ>
- Bryant, C. G. A., and Jary, D. (1991) *Introduction: coming to terms with Anthony Giddens. Giddens' Theory of Structuration: A Critical Appreciation*. London: Routledge press. https://doi.org/10.1007/978-1-349-26616-6_22
- Cassell, Philip (2004) *Abstract of Anthony Giddens's works*. Translated by Hassan Chavoshian. 2004. Tehran: Phoenix Publications.

- Hillier, B., & Hanson, J. (2009) *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511597237>
- Karimi, K. (2023) 'The Configurational Structures of Social Spaces: Space Syntax and Urban Morphology in the Context of Analytical, Evidence-Based Design.' *Journal of Land*. 12 (11), 2084. 1-23. <https://doi.org/10.3390/land12112084>
- Lechet, John (2008) *Fifty Great Contemporary Thinkers: From Structuralism to Post-Humanism*, London: Routledge press. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203390573>
- Segre, M. S. (2014) *Contemporary Sociological Thinkers and Theories*. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd. <https://doi.org/10.4324/9781315573946>
- Sewell Jr, W. H. (1992) 'A theory of structure: Duality, agency, and transformation', *American Journal of Sociology*, 1-29. DOI: <https://doi.org/10.1086/229967>
- URL01: <https://iranstatist.com>
- URL02: <https://www.irna.ir>
- URL03: <https://earth.google.com>
- Whittington, Richard (2015) *Giddens, structuration theory and strategy as practice*. Edited by: Golsorkhi, Damon, Rouleau, Linda, Seidl, David and Vaara, Eero, (eds.) Cambridge University of California Press. ISBN: 9780745600062
- (1997) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity. <https://www.ucpress.edu/book/9780520057289/the-constitution-of-society>
- (1998) *The third way: The renewal of social democracy*. Cambridge, UK: Polity press. <https://politybooks.com/bookdetail/?isbn=9780745622674>
- (2013) *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. 2nd edition. London: Polity press. <https://www.sup.org/books/sociology/new-rules-sociological-method>
- Goode, W. J. (1963) *World revolution and family patterns*. New York, NY: Free Press of Glencoe
- Guerrero, O. (2020) 'Decentralized markets and the emergence of housing wealth inequality'. *Computers, Environment and Urban Systems*, 84, 101541. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2020.101541>
- Guerrero, O. A., & Law, S. (2024) 'The spatial structure of housing affordability and the impact of public infrastructure'. *Journal of Simulation*, 18(6), 973-987. <https://doi.org/10.1080/17477778.2024.2325428>

Handbook of Strategy as Practice.
Cambridge: Cambridge University
Press. [https://www.cambridge.org/
core/books/cambridge-handbook-
of-strategy-as-practice/01E7B7
E45F09B69F54C6E6A118F9E
1D8](https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-handbook-of-strategy-as-practice/01E7B7E45F09B69F54C6E6A118F9E1D8)

فصلنامه علمی
مطالعات شهر ایرانی - اسلامی

شماره شصتم • تابستان ۱۴۰۴